

Limburgse **Vogels**

Een uitgave van
de Werkgroep Limburgse Vogels
de Vogelwacht Limburg
en het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg

Jaargang 2 – 1991 – nummer 4

LIMBURGSE VOGELS

Opgericht in maart 1989, is een uitgave van de Vogelstudiegroep van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg en de Vogelwacht Limburg.

'Limburgse Vogels' verschijnt vier maal per jaar en publiceert artikelen, mededelingen en andere informatie op veldornithologische gebied in Limburg.

Redactie De redactie van 'Limburgse Vogels' bestaat uit de volgende personen:

Ernest van Asseldonk
Jan Boeren
Rob van der Laak
Karel Lemmens
Boena van Noorden
Frans Schepers
Ran Schols
Henk Swinkels

Fotoredactie Ran Schols

Redactie-secretaris Rob van der Laak, Bethlehemstraat 34,
6418 GK Heerlen

Layout & zetwerk GrafiBel, Schippersstraat 1, 3500 Hasselt (B)
0932 (0)11-232615

Drukwerk Swalmer Handelsdrukkerij b.v.

**Contactadres en
abonnements** Ernest van Asseldonk, Aldrinstraat 16,
6071 BG Swalmen

Abonnementen f 22,50 per jaar, overmaken op gironummer 1703655, ten
name van Vogelwacht Limburg te Swalmen, o.v.v.
'Limburgse Vogels'.

Voor leden van de Vogelwacht Limburg en het
Natuurhistorisch Genootschap in Limburg is de
abonnementsprijs f 17,50.

Bedrijven, instellingen en verenigingen e.d. minimaal
f 35,- per jaar. Voor België BFR 350 (leden) of BFR 450
(niet-leden), overmaken op nr. 000-1507143-54,
o.v.v. 'Limburgse Vogels'

Adressen Vogelwacht Limburg, p/a. Barbarastraat 8,
6164 HK Geleen
Natuurhistorisch Genootschap in Limburg,
Postbus 882, 6200 AW Maastricht

Adreswijzigingen, opzeggingen, klachten en dergelijke
schriftelijk doorgeven aan het contactadres. Opzeggingen
dienen vóór 1 januari van het nieuwe kalenderjaar te
geschieden.

Foto omslag

Kraanvogels (foto: H. Hazelhorst)

REDACTIONEEL

De opmerkelijke lezer zal het al zijn opgevallen: op de kaft en in het colofon van *Limburgse Vogels* is een en ander veranderd.

Allereerst prijkt de naam van de Vogelstudiegroep van het Natuurhistorisch Genootschap op de voorkant. Nu zult u zich misschien afvragen: wie is/zijn dit? De oude rotten onder ons zullen zich de Vogelstudiegroep nog herinneren als een actieve club vogelaars, die onder andere *In Vogelvlucht* (de voorganger van *Limburgse Vogels*) uitgaf en wier activiteiten meer leidden tot de uitgave van het boek 'Vogels in Limburg' (verschenen in 1985). Na het verschijnen van dit boek, blijkbaar een zware adering, ging de Vogelstudiegroep ter ziele. Althans, de studiegroep werd nooit officieel opgeheven, maar anderzijds werden er ook geen activiteiten meer georganiseerd. Het waarnemingenarchief kwam onder de hoede van de Vogelwacht Limburg.

Het bestuur van het Natuurhistorisch Genootschap in Limburg verzocht in de zomer van 1991 de Werkgroep Limburgse Vogels te bezien of het mogelijk was deze studiegroep nieuw leven in te blazen. Immers, aan het Genootschap is een aantal zeer actieve studiegroepen verbonden (plantenstudiegroep, zoogdierenwerkgroep, herpetologische studiegroep enz.), terwijl een vogelstudiegroep ontbrak. Dit terwijl er op vogelgebied veel gebeurt in Limburg!

Na overleg met de Vogelwacht Limburg werd dit initiatief door alle partijen zinvol geacht. De redactie van *Limburgse Vogels* heeft dan ook besloten op te gaan in deze nieuwe Vogelstudiegroep, waarbij zij haar activiteiten ongewijzigd zal voortzetten als samensteller van het tijdschrift dat u nu in handen heeft. Het blad zal hierdoor overigens niet van inhoud of uitvoering veranderen. Voorlopig zal de Vogelstudiegroep nieuwe stijl dus alleen bestaan uit de redactie van *Limburgse Vogels*.

Bij deze gelegenheid hebben we besloten het oude, maar fraaie logo van de Vogelstudiegroep weer uit de doos te halen: een wel zeer toepasselijke tekening van een Kraanvogel, nu een belangrijke

artikel in dit nummer gewijd is aan de pleisterplaatsen van deze soort in Limburg. Het Waterspreeuwteje verdwijnt van het toneel. Tot zover de nieuwe Vogelstudiegroep.

De redactie en de besturen van de Vogelwacht en het Genootschap hebben zich ook beraden over de financiële positie van *Limburgse Vogels*. Het tijdschrift draait nu twee volle jaren, en er is zo langzamerhand goed zicht op de onkosten en inkomsten. Hieruit blijkt dat er een jaarlijks tekort bestaat dat maar moeilijk terug te brengen is. De beide verenigingen, die het verschijnen van *Limburgse Vogels* financieel mogelijk maken, hebben in overleg met de redactie besloten een voor u vervelende, maar voor ons onvermijdelijke contributieverhoging door te voeren. Overigens valt deze verhoging mee: f 2,50 voor leden en f 5,- voor niet-leden. We hopen dat u hier begrip voor heeft en dat, ondanks deze contributieverhoging, alle abonnees trouw blijven en de bijgevoegde girokaart snel invullen.

Ondanks deze minder plezierige mededeling natuurlijk ook goed nieuws: *Limburgse Vogels* draait goed en zit voorlopig ook goed in de kopijvoorraad. Regelmatig moeten er artikels worden doorgeschoven naar een volgend nummer wegens plaatsgebrek. Dat neemt overigens niet weg dat wij graag uw schrijfsel voor ons tijdschrift ontvangen! Dit hoeven echt geen lange verhalen te zijn: korte stukjes voor de rubriek 'bijzondere waarnemingen' zijn bijvoorbeeld zeer gewild.

Ander goed nieuws is dat we over een Belgisch gironummer beschikken. Dit maakt het gemakkelijker voor onze Belgische bureaus om lid te worden; er is voor hen immers genoeg interessante kost. Het lijkt ons overigens aardig in de toekomst wat meer grensoverschrijdende bijdragen op te nemen. In nummer 1 van 1992 vindt u hier een eerste voorbeeld van.

Rest ons nog u een voorspoedig en vogelrijk 1992 toe te wensen.

De redactie

KRAANVOGELPLEISTERPLAATSEN IN LIMBURG IN DE JAREN 1950-1990

Henk Wessels

De Kraanvogel (*Grus grus*) passeert tijdens de voor- en najaarstrek met name het oostelijk en zuidoostelijk deel van Nederland. In het voorjaar gaat het gemiddeld om ca 600 en in het najaar ligt dit aantal op gemiddeld 3.000 exemplaren. Vooral wanneer de wind tijdens de doortrekperiode langdurig vanuit de oosthoek waait nemen de aantallen waarnemingen toe. Niet zelden worden de Kraanvogels dan ook in westelijk Nederland waargenomen. Ongeveer tien procent van de in Limburg doortrekkende Kraanvogels komt voor een kortere of langere periode aan de grond op zgn. pleisterplaatsen. Deze lokaties zijn van essentieel belang. Ze dienen als rust- en slaapplek terwijl in de directe omgeving voedsel gezocht wordt. Na een kortere of langere tussenstop op zo'n pleisterplaats zijn de vogels in staat hun route van en naar de overwinteringsgebieden verder af te leggen.

Dit artikel geeft een overzicht van pleisterende Kraanvogels in de provincie Limburg in voor- en najaar in de periode 1950-1990. Gegevens van overwinterende en overzomerende Kraanvogels

zijn in dit artikel niet opgenomen. Het gaat hierbij om een voorlopig overzicht; aanvullingen zijn dan ook welkom. In een later stadium kan hierdoor mogelijk een definitiever overzicht worden samengesteld. Hierbij kan ook de relatie tot de trekkende aantallen binnen en buiten de provincie Limburg belicht worden.

Verspreiding

De broedgebieden van de Kraanvogel liggen ten NO en O van Nederland. Volgens recente schattingen gaat het om enkele tientallen paren in Denemarken, 1.000-2.000 paar in Noorwegen, in Zweden 11.000 paar en in Finland 8.000 paar. Daarnaast zijn er in Midden-Europa (Polen, BRD) nog eens 1.100 paren aanwezig, terwijl de USSR vermoedelijk 60.000-100.000 paren herbergt. Na het broedseizoen vindt in het najaar de wegtrek plaats naar de overwinteringsgebieden. Dit geschiedt in twee banen van elk zo'n 200 tot 300 kilometer breed (zgn. smalfronttrek). Daarbij wordt

Limburg is van oudsher een belangrijke provincie voor pleisterende Kraanvogels (foto: H. Hazelhorst)

gesproken van de ZW- en de ZO-route. De ZW-route begint in Noord-Duitsland bij Rügen en loopt via de Bondsrepubliek Duitsland, België, Nederland en Luxemburg en westelijk Frankrijk over de Pyreneeën naar de overwinteringsgebieden in Spanje. Een klein aantal steekt de Middellandse Zee over naar gebieden in Noord-Afrika. Met name de Kraanvogels van de Scandinavische populatie maken gebruik van de ZW-route. Het gaat hier om een aantal van 20.000-30.000 exemplaren.

De ZO-route loopt via Polen naar de Karpaten. Aldaar splitst een deel zich af dat daarna doorvliegt over Italië naar Tunesië. Het overgrote deel koerst verder over de Balkan, Turkije en het Midden-Oosten met als overwinteringsbestemming Afrika (Cramp & Simmons, 1980; Glutz von Blotzheim, 1980).

Elk voor- en najaar passeren Kraanvogels tijdens de trek in grotere of kleinere getale ons land. Het waarnemingsgebied omvat met name O- en ZO-Nederland. Het gaat hier normaal gesproken om vogels die via de ZW-route naar hun overwinteringsgebied vliegen. In het voorjaar vindt de trekbeweging andersom plaats, in NO-richting naar de broedgebieden.

Methode en materiaal

Kraanvogels zijn opvallend. Ze zijn vaak nadrukkelijk aanwezig. Met name de roep maakt de waarnemer attent op het aanwezig zijn van deze soort. Door vele goede contacten tussen waarnemers en waarneemgroepen lijkt het er op dat een groot deel van de pleisterende vogels wordt opgemerkt. De verzamelde waarnemingen zijn voornamelijk afkomstig uit de jaren 1950-1990, in dit artikel de onderzoeksperiode genoemd. Uit de jaren daarvoor is middels literatuurstudie een poging gedaan aanvullende gegevens te verkrijgen. Dit beeld is echter erg onvolledig. In dit artikel wordt daar dan ook niet uitgebreid op ingegaan. Pas vanaf de vijftiger jaren kan er voorzichtig gesproken worden van een overzicht. Vrij volledig zijn de gegevens uit de Grootte Peel, waarvan jaarrapporten uit de jaren 1966-1990 beschikbaar waren. De nu vroegst bekende datum is 1 oktober 1896 toen bij Houthem een pleisterend exemplaar werd opgemerkt. De vroegste datum van een waarneming van een groep van enige omvang dateert uit 1907 toen 200 exemplaren bij Melick vertoefden.

De belangrijkste waarnemingsbron is het archief van W.G. Vergoossen. Hij hield vanaf de zestiger jaren tot en met het eind van de tachtiger jaren een archief bij van trekkende en pleisterende Kraanvo-

Adulte Kraanvogel (foto: H. Hazelhorst)

gels in Zuid-Nederland. Daarnaast stelde hij pogingen in het werk van voorgaande jaren gegevens boven water te krijgen. De dagboeken van de reservaatbewaker van de Grootte Peel M.H. van Deursen laten een overzicht zien van de jaren 1966-1989.

Pleisterplaatsen

Karakterisering

Zowel tijdens de voor- en najaarstrek maakt de Kraanvogel gebruik van pleisterplaatsen. Op deze plaatsen komen de vogels voor kortere of langere tijd aan de grond. Deze lokaties zijn meestal gelegen in weinig bebouwd gebied. Beschutting en ondiep, deels open water zijn essentieel. Veel veengebieden voldoen aan genoemde voorwaarden. Daarnaast is rust binnen het gebied en ook in de zones rondom de pleisterplaatsen van groot belang. Dit daar de gebieden in de directe omgeving van de pleisterplaatsen vaak als voedselgebied worden gebruikt terwijl de eigenlijke pleisterplaats dienst doet als overnachtingsgebied. Frappant is dat de pleisterplaatsen vaak veel gelijkenis hebben met de biotoop die in de broedgebieden voorhanden is.

Pleisterlocaties in Nederland in verleden en heden

In de vijftiger jaren wordt gesproken over pleisterlocaties in Overijssel (veengebieden in Twenthe), Gelderland (Achterhoek en Liemers) en Noord-Brabant (Strabrechtse- en Lieropsche Heide, de Deurnesche Peel en de Lieselsche Peel). In Limburg lagen deze lokaties in het peelgebied o.a. tussen Helenaveen en Horst, in de Astensche- en Ospelerpeel bij Nederweert, op de Looierheide in de gemeente Bergen en de Meinweg bij Melick-Herkenbosch. Daarnaast werden lokaties bij Valkenburg, Houthem, Hulsberg, Schin op Geul, Brunssum regelmatig in voor- en najaar door Kraanvogels bezocht (Braakma, 1957; Hens, 1965). Met uitzondering van enkele incidenteel bezochte lokaties in Overijssel (Twenthe) en Gelderland (Achterhoek) liggen thans alle pleisterplaatsen in Nederland in de provincies Noord-Brabant en Limburg. In Noord-Brabant gaat het hier om de lokaties gelegen in het westelijk deel van de Groote Peel bij Asten, de Strabrechtse Heide bij Valkenswaard en de Baronie Cranendonck bij Leende.

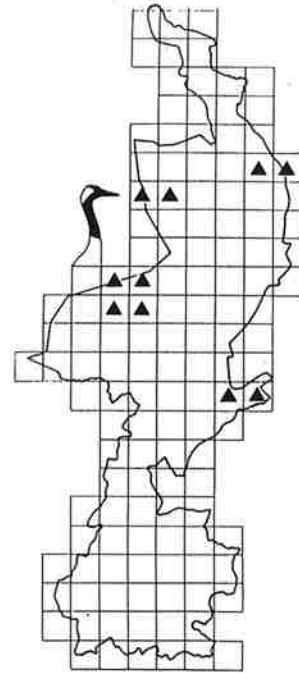
Resultaten

Limburgse pleisterplaatsen

De huidige pleisterplaatsen in Limburg zijn vrijwel allen gelegen in Midden-en Noord-Limburg (figuur 1). Met name de Groote Peel en de Mariapeel sluiten aan op de pleisterplaatsen die gelegen zijn in Noord-Brabant. Ook de andere eerder genoemde lokaties in Noord-Brabant liggen vrijwel allemaal op dezelfde hoogte als die in de provincie Limburg. Op de grens met Duitsland liggen twee pleisterplaatsen, de Hamert en de Meinweg. Kraanvogels zijn vrij traditioneel. Voor het eerst bezochte pleisterplaatsen worden wanneer er geen regelmatige verstoring optreedt vaak jaren achtereen bezocht. Het is niet onmogelijk dat het hierbij zelfs om dezelfde groepen en families gaat. Sinds enkele jaren worden in één van de overwinteringsgebieden (Spanje) kleurringen aangelegd. Via dat middel is in de toekomst misschien wat meer te zeggen over de terugkeer van dezelfde individuen op een zelfde plaats.

Trek-en pleisterperioden

Onder de voorjaarstrekperiode wordt verstaan de periode van 15 februari tot en met 30 april. Kraanvogels waargenomen tussen 1 mei en 15 september worden gerekend tot overzomerende exemplaren. De periode van 16 september tot en met 31

Figuur 1: Huidige traditionele Kraanvogelpleisterplaatsen in de provincie Limburg.

december is de najaarstrekperiode. Bij exemplaren die worden waargenomen vanaf 1 januari tot en met 15 februari spreken we van overwinteraars.

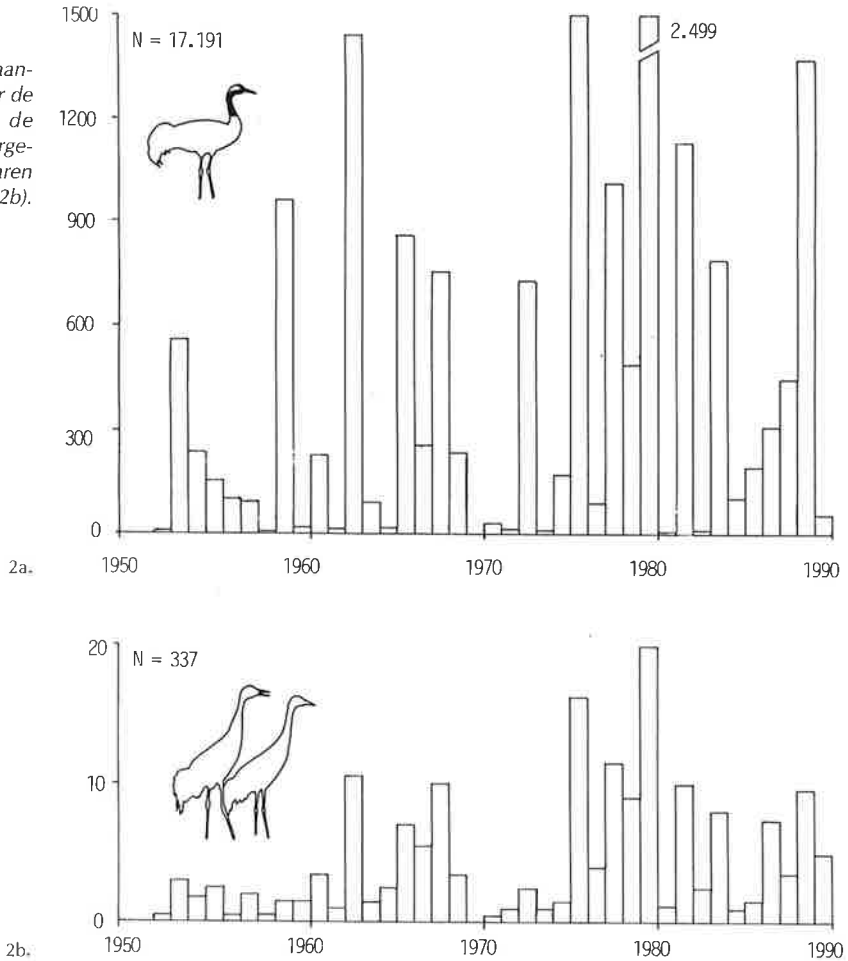
Aantallen

Tijdens de onderzoeksperiode werden totaal 17.191 pleisterende Kraanvogels waargenomen verdeeld over 337 groepen (figuur 2). Opvallend is dat het aantal incidentele pleisterplaatsen lijkt toe te nemen terwijl de aantallen pleisteraars op de traditionele pleisterplaatsen af nemen (figuur 3). Vooral in Zuid-Limburg in de open gebieden rond Ransdaal (Ransdalerveld) komen meerdere malen Kraanvogels aan de grond. De structuur aldaar (weinig beschutting, geen open water en landbouwactiviteiten) is er echter niet naar dat te verwachten is dat er op die plek een nieuwe pleisterplaats zal kunnen ontstaan. De vroegste pleisterdatum in het voorjaar was 3 februari 1985 en de laatste datum was 26 april 1983. De vroegste najaarswaarneming was op 1 oktober 1961. De laatste najaarswaarneming werd gedaan op 29 december 1984 en op 29 december 1987.

Groepsgroottes en pleisterduur

Onder een groep worden die Kraanvogels verstaan die gezamenlijk actief of rustend waren zonder dat

Figuur 2: Pleisterende Kraanvogels gesommeerd over de jaren 1950-1990 in de provincie Limburg, weergegeven in aantal exemplaren (2a) en in aantal groepen (2b).

er andere individuen of groepen in de directe omgeving werden gesignaleerd.

De gemiddelde groepsmaat bedraagt 51 ex. Meestal verblijven Kraanvogels maar kort op de Limburgse pleisterplaatsen. Het varieert van enkele uren tot enkele weken. Het overgrote deel brengt maximaal een nacht door op de pleisterplaats.

Belangrijkste pleisterplaatsen

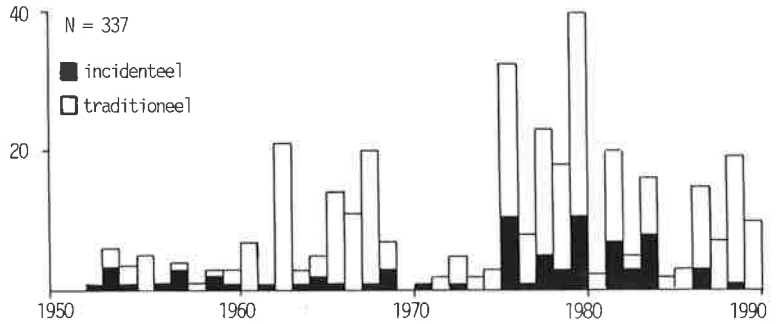
Naast incidentele pleisterplaatsen herbergt Limburg een aantal pleisterplaatsen waar de Kraanvogels in voor- en of najaar voor kortere of langere tijd aan de grond komen. Het zijn de Groote Peel, de Mariapeel, de Meinweg en de Hamert. Bij de weergave van de resultaten is zoveel mogelijk rekening gehouden met uitwisseling van exemplaren en groepen tussen de verschillende pleisterplaatsen. Met name bij de lokaties Groote Peel en Mariapeel bleek dit wel eens het geval te zijn.

De Groote Peel

De Groote Peel is gelegen op de grens met Noord-Brabant. Het omvat de gemeenten Nederweert, Meijel en Asten. Dit terrein omvat samen met de Astense Peel (Noord-Brabant) het Nationale Park in oprichting de Groote Peel. De Groote Peel heeft een oppervlak van zo'n 1400 hectare. Het is hiermee een restant van een gebied dat vroeger 30.000 hectare omvatte. Het gebied is in de eerste helft van de vorige eeuw gedeeltelijk afgegraven. Het is daarna echter niet ontgonnen. Op dit moment onderscheidt de Groote Peel zich van de andere veengebieden in Limburg door het voorkomen van grote wateroppervlakten.

Tijdens de onderzoeksperiode 1950-1990 werd in het voorjaar 16 keer en in het najaar 164 keer pleisteren vastgesteld (figuur 4). In het voorjaar betrof het februari, maart en april en in het najaar oktober, november en december. De nadruk ligt in het voorjaar op de maand maart (12 groepen). In

Figuur 3: Aantal pleisterende groepen Kraanvogels op de traditionele pleisterplaatsen en incidenteel pleisterende groepen gesommeerd over de jaren 1950-1990.

het najaar worden de meeste groepen gezien in oktober (85 groepen) en november (65 groepen). In het voorjaar liggen de waarnemingen tussen 17 februari en 26 april. In het najaar werden de eerste pleisteraars gezien op 4 oktober en het laatst op 26 december. Wanneer in het najaar gekeken wordt naar de periode wanneer Kraanvogels in de Grootte Peel pleisteren dan valt op dat het beeld de neiging heeft te verschuiven naar pleisteren later in het seizoen (figuur 5). Veranderd voedselaanbod (maisteelt) met name op de verzamelplaatsen in Noord-Duitsland (Rügen) zijn daar mogelijk de oorzaak van.

Totaal vertoefden er 7.793 Kraanvogels; in het voorjaar 850 en in het najaar 6.943 ex. op deze pleisterlocatie. Dat is 45 % van het totaal aantal vastgestelde pleisterende exemplaren in Limburg. Vermeld dient te worden dat de Grootte Peel het meest complete beeld geeft. In het voorjaar bedroeg de maximale pleisterduur één dag of één

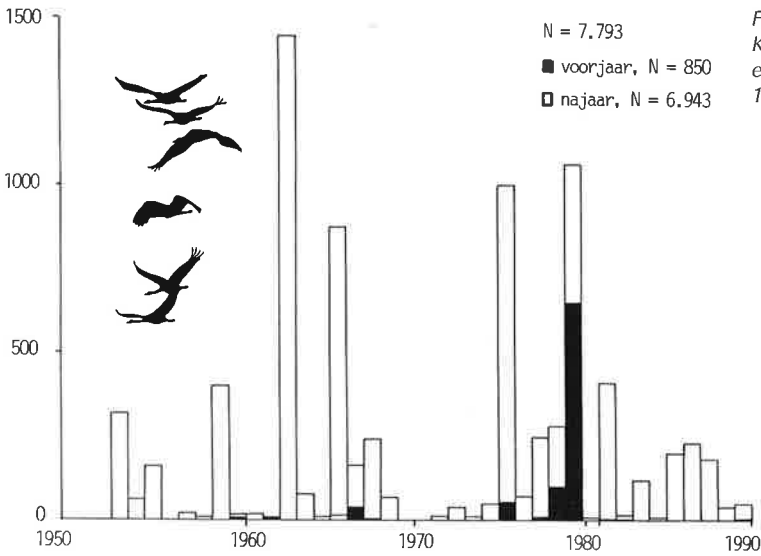
nacht en in het najaar was dat maximaal 8 dagen/nachten (17-24 oktober 1966). Het gemiddeld aantal pleisterdagen komt in het najaar op 2,1. Sommige jaren springen er uit met hoge aantallen pleisteraars: najaar 1959 400 ex., najaar 1963 1.444 ex., najaar 1966 851 ex., najaar 1976 944 ex., voorjaar 1980 650 ex., najaar 1980 408 ex. en najaar 1982 met 401 ex. Binnen het Grootte Peel gebied werden de volgende lokaties door de Kraanvogels bezocht: Vossenbergh, 't Eeuwig leven, Filose Peel, Dertiende-, Veertiende en Vijftiende Baan, Steltloperven, Aan 't Elfde, Meijelse Dijk, Tweede-, Derde en Vijfde Baan, Roerdompven en de Mussenbaan.

De Mariapeel

De Mariapeel ligt op niet al te grote afstand ten noorden van de Grootte Peel op de grens met de provincie Noord-Brabant. De Mariapeel is onge-

De tendens dat Kraanvogels steeds minder frequent hun traditionele pleisterplaatsen gebruiken heeft waarschijnlijk veel te maken met het ontbreken van rust in deze gebieden (foto: H. Hazelhorst).

Figuur 4: Totaal aantal pleisterende Kraanvogels in de Groote Peel in voor- en najaar, gesommeerd over de jaren 1950-1990.

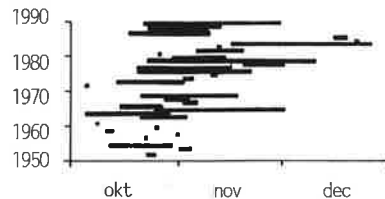
veer 1200 hectare groot en is gelegen binnen de gemeenten Horsten Sevenum in Limburg en Deurne in Noord-Brabant. Het gebied bestaat uit twee delen, het Griendtsveen en het Mariaveen. Iets westelijk van het gebied ligt in Noord Brabant de Deurnsche Peel. Waarnemingen uit dat gebied zijn hier buiten beschouwing gelaten.

Uit de Mariapeel zijn gegevens bekend uit de periode 1967-1989 (figuur 6). Er werden totaal 2.985 Kraanvogels verdeeld over 41 groepen gezien. Een klein deel, vier groepen, werd tijdens de voorjaartrek aan de grond waargenomen. De vroegste voorjaarsdatum is 6 maart en de laatste 27 maart. In het najaar werden er pleisterende Kraanvogels waargenomen tussen 21 oktober en 29 december. Zowel in het voorjaar als ook in het najaar was de maximale pleisterduur 5 dagen/nachten. Het gemiddeld aantal pleisterdagen ligt in het najaar op 1,7.

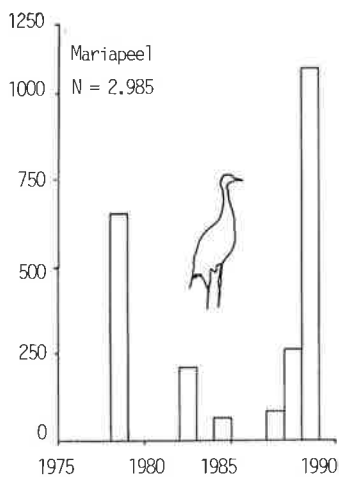
De Meinweg

Dit gebied is de meest zuidelijk in Limburg gelegen pleisterplaats van enig belang. Het is gelegen op de grens met Duitsland in de gemeenten Melick, Herkenbosch en Vlodrop ten noordoosten van de spoorlijn Roermond richting Duitsland. Het gaat ook hier om een Nationaal Park in oprichting dat straks met een oppervlak van 1600 hectare aansluit op een Duitse natuurgebied waardoor het gezamenlijk oppervlak zo'n 5000 hectare bedraagt. De gegevens uit dit gebied zijn voornamelijk afkomstig vanaf 1975. Er werden totaal 1.432 Kraanvogels pleisterend waargenomen verdeeld over 17

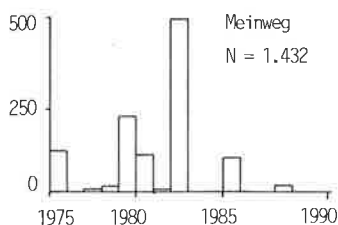
groepen. Tijdens de voorjaartrek kwamen 443 ex. en tijdens de najaartrek kwamen 989 ex. aan de grond (figuur 7). De maximale pleistertijd is in het voorjaar 2 dagen/nachten en in het najaar 1 dag/nacht. De vroegste datum van pleisterende Kraanvogels op deze lokatie is van 1907 toen op 20 oktober een groep van 200 exemplaren pleisterde. Niet elk jaar komen Kraanvogels hier aan de grond. Opvallend is de aaneengesloten reeks van jaren vanaf 1977. Mogelijk heeft dit ook te maken met een toename van het aantal oplettende vogelaars in die omgeving? Het aantal pleisterende groepen in het voorjaar loopt ongeveer gelijk op met die in het najaar (resp. 9 en 8 groepen). Alleen in 1980 kwam het voor dat er zowel in het voorjaar als ook in het najaar gepleisterd werd. De vroegste voorjaarsdatum is 3 februari 1985. Er streken toen 100 ex. neer. Tijdens het najaar lagen de pleisterdata tussen 7 oktober (1954) en 16 december (1977). Onbekend is of en hoeveel pleisterende Kraanvogels aanwezig kunnen zijn op het aangrenzend Duitse deel ten oosten van de Meinweg.

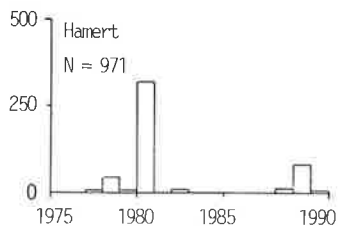
Figuur 5: Najaars pleisterperiodes van de Kraanvogel uit de periode 1950-1990 in de Groote Peel.

Figuur 6: Pleisterende Kraanvogels (exemplaren) in de Mariapeel in de jaren 1975-1990.

Figuur 7: Pleisterende Kraanvogels (exemplaren) in de Meinweg in de jaren 1975-1990.

Figuur 8: Pleisterende Kraanvogels (exemplaren) in de Hamert in de jaren 1975-1990.

De Hamert

Pleisterlocatie De Hamert ligt in het noorden van Limburg in de gemeente Bergen tussen de Maas en de Duitse grens, wederom een Nationaal Park in oprichting. Het heeft een oppervlak van ongeveer 800 hectare.

De verwerkte waarnemingen zijn afkomstig uit de periode 1961-1990. De Hamert wordt niet jaarlijks door Kraanvogels aangedaan. Het totaal aantal pleisterende groepen in het voorjaar was 11 en

in het najaar 13. Totaal werden er op deze pleisterlocatie 971 Kraanvogels waargenomen verdeeld over 24 groepen; 338 in het voorjaar en 633 in het najaar (figuur 8). De maximale pleisterduur bedraagt één dag of één nacht. de vroegste voorjaarsdatum is 23 februari en de laatste 23 april. In het najaar was de vroegste datum 8 september en de laatste 1 december.

Incidenteel bezochte pleisterplaatsen

Vooraf in jaren met veel trek (1976, 1980, 1982 en 1984) komen er in Limburg relatief veel Kraanvogels aan de grond. Dit blijft dan niet alleen beperkt tot de belangrijkste pleisterplaatsen maar ook elders worden Kraanvogels aan de grond waargenomen. Tijdens de onderzoeksperiode 1950-1990 verbleven 4.010 ex. verdeeld over 76 groepen één of meerder dagen "elders" in Limburg aan de grond (figuur 9). Deze incidentele pleisterplaatsen kwamen overal voor. In en aan de randen van natuurgebieden maar ook tussen de bebouwing, langs autowegen of op een industrieterrein.

Samenvatting en conclusie

Van oudsher speelt de provincie Limburg een belangrijke rol als pleistergebied voor de Kraanvogel. Tijdens de onderzoeksperiode werden in vrijwel elk jaar tijdens voor- en/of najaar pleisterende

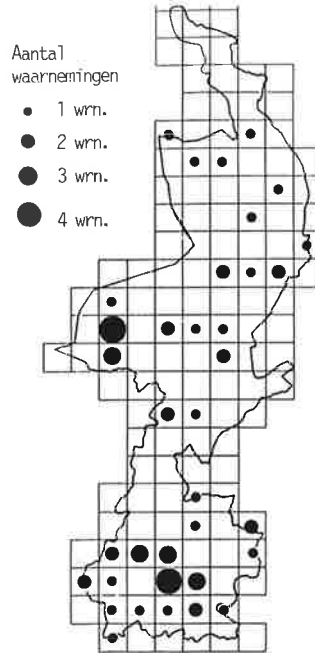

Als gevolg van toegenomen verstoring is de verblijfsduur van pleisterende Kraanvogels verminderd (foto: H. Hazelhorst).

Kraanvogels waargenomen. Belangrijke pleisterlocaties zijn de Grootte Peel, de Mariapeel, de Meinweg en de Hamert. Daarnaast wordt er incidenteel op andere plaatsen in de provincie gepleisterd. Het lijkt er op dat het incidenteel pleisteren in Limburg toeneemt terwijl het aantal pleisteraars, de frequentie waarin en de verblijfsduur op de traditionele pleisterplaatsen afneemt. Oorzaken hiervoor zijn velerlei vormen van verstoring (Vergoossen 1982). Nog deze winter zal het door het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij uit te geven soortbeschermingsplan Kraanvogel het licht zien. In dit plan zal letterlijk en figuurlijk ruimte geboden worden aan Kraanvogels die Nederland aandoen tijdens de voor- en najaarstrek. Nationaal en internationaal neemt Nederland een verantwoording op zich die het mogelijk maakt dat de Kraanvogel bescherming geniet in de ruimste zin van het woord. Voorlichting en educatie maar ook voortdurend onderzoek zijn daarbij van het grootste belang.

Dankwoord

Bij deze wil ik alle waarnemers danken die de basisgegevens voor dit artikel beschikbaar stelden. Speciaal wil ik Willem Vergoossen en W.H. van Deursen bedanken voor het beschikbaar stellen van hun archieven en rapportages. Boena van Noorden en Frans Schepers waren behulpzaam bij het doornemen van het SBB-archief.

Figuur 9: Incidenteel bezochte pleisterlocaties in de provincie Limburg in de jaren 1950-1990.

In het volgend jaar te verschijnen 'Kraanvogelbeschermingsplan' zullen voor de belangrijke Limburgse pleisterplaatsen beschermingsmaatregelen worden afgekondigd (foto: H. Hazelhorst)

Literatuur

- Braakmsa S. 1957. Pleisterplaatsen van Kraanvogels, *Grus grus* L. in Nederland, *Ardea* 45: 143-167.
- Cramp S. & Simmons K.E.L. 1980. The birds of the Western Palearctic, 2. Oxford University Press. Oxford.
- Ganzevles, W., F. Hustings, F. Schepers, J. Ummels en W. Vergoossen. 1985. Vogels in Limburg. Publicatie Natuurhistorisch Genootschap in Limburg Reeks 35:5-15. Maastricht.
- Glutz von Blotzheim U.N. & Bauer K.M. 1980. Handbuch der

- Vögel Mitteleuropas, 5. Akademische Verlagsgesellschaft. Frankfurt am Main.
- Hens P.A. 1965. Avifauna van de Nederlandse provincie Limburg, benevens een vergelijking met die der aangrenzende gebieden. Publicatie Natuurhistorisch Genootschap in Limburg. Maastricht.
- SOVON 1987. Atlas van de Nederlandse Vogels. Arnhem.
- Stichting Werkgroep Behoud de Peel 1990. Drainages rond de Groote Peel: effecten op de avifauna. Bakel.
- Vergoossen W.G. 1982. Pleisterplaats-reservaten voor Kraanvogels een urgente zaak. *Vogeljaar* 30: 327-328.

Henk Wessels, Bredevoortsestraatweg 115, 7121BG Aalten

BIOTOOPEISEN VAN DE ORTOLAAN OP DE HOOGHE HEIDE, GRUBBENVORST

Carlo van Seggelen

De Ortolaan *Emberiza hortulana* is, als karakteristieke bewoner van het kleinschalig cultuurlandschap, een van de meest bedreigde broedvogels van Nederland. Na een decennia lange afname bestond de Nederlandse broedpopulatie in 1990 nog slechts uit 32 paar (SOVON, 1990). De weinige broedgebieden waar de Ortolaan stand weet te houden worden ook nu nog sterk bedreigd.

De Hooge Heide (gemeente Grubbenvorst), in Noord-Limburg, herbergde in 1990 de grootste populatie Ortolanen van Nederland. Ook deze restpopulatie wordt sterk bedreigd door met name negatieve agrarische activiteiten. Dit artikel gaat, aan de hand van inventarisatiege-

gevens uit de periode 1987 t/m 1990, in op de biotoopeisen van de Ortolaan op de Hooge Heide en stelt een aantal beheersmaatregelen voor om dit gebied voor de Ortolaan veilig te stellen.

Geschiedenis en karakterisering van de Hooge Heide

De Hooge Heide is een agrarisch gebied in de gemeente Grubbenvorst gelegen tussen de bebouwingkernen van Grubbenvorst, Horst en Lottum, zo'n 3 km ten westen van de Maas. Het gehele gebied is eigendom van de gemeente Grubben-

Zingende Ortolaan (foto: H. Koks)

vorst, en verpacht aan agrariërs.

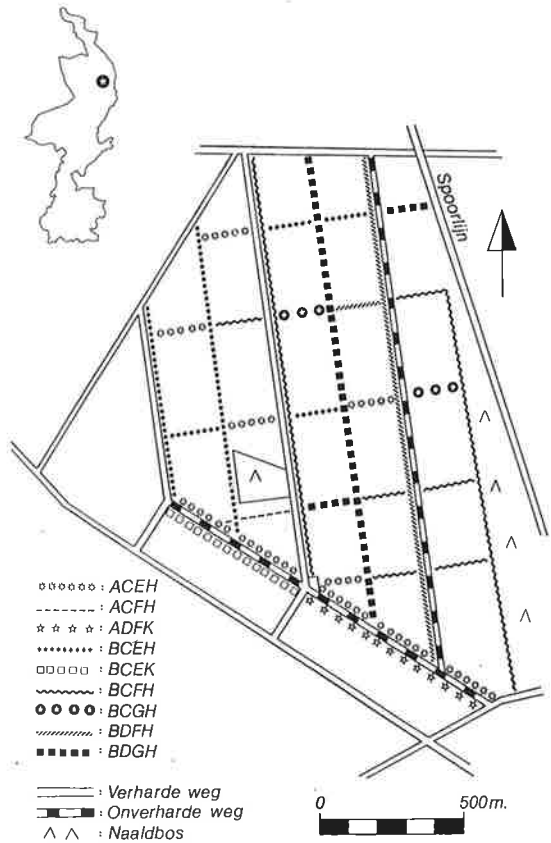
De Hooge Heide is een jong ontginningsgebied op lemig fijn zand ter grootte van ongeveer 130 ha. Ten behoeve van het ortolanenonderzoek zijn ook enkele aangrenzende percelen meegenomen, zodat de totale oppervlakte van het onderzoeksgebied op ca 200 ha komt. In dit artikel wordt met de 'Hooge Heide' het gehele onderzoeksgebied bedoeld.

De ontginning van de Hooge Heide heeft in hoofdzaak plaatsgevonden van 1915 tot 1925 en van 1930 tot 1935 (Commissie voor de agrarische belangen in Limburg, 1960). Daarvoor was het terrein begroeid met struikgewas, heide en Buntgras. In het westen kwamen enkele vennen voor. De nieuw ontgonnen gronden waren uiterst droogtegevoelig en daarmee gemakkelijk vatbaar voor verstuiving. In diverse oorlogswinters kwamen verstuivingen van ongekende omvang voor, welke tot gevolg hadden het wegwaaien van een deel van de bouwvoor, het dichtstuiven van greppels en sloten en het overstuiven van wegen. Dit probleem herhaalde zich in feite elk jaar, en was het grootst in de gemeente Grubbenvorst omdat daar een groot aantal aspergevelden lag.

Dit leidde in 1949 tot het tot stand komen van de "Werkgroep Windsingelproject Grubbenvorst". Deze werkgroep besliste een proef met windsingels te nemen, waarbij hoog opschietende houtsingels rondom de percelen van het proefterrein gepland werden om de verstuivingen tegen te gaan. Er werd gekozen voor de sterke, in de jeugd jaren langzaam groeiende Zomereik en de in de jeugd jaren snel groeiende Berk. Het planten van de Berken en Eiken en het zaaien van de eikels geschiedde in de jaren 1949 tot 1953. In 1960 werden nog eens 7000 driejarige Eiken tussengeplant. Door het vrijwel helemaal achterwege blijven van ingrijpend onderhoud konden de singels uitgroeien tot hoge eikensingels met een ondergroei variërend van enkele lage struikjes tot een dichte gesloten struiklaag.

Op deze wijze kon de Hooge Heide zich ontwikkelen tot wat het nu is, een agrarisch gebied bestaande uit akkers waartussen loofhoutsingels liggen (figuur 1). Hierdoor ontstond een kleinschalig landschap. De landbouwgronden tussen de singels zijn gemiddeld 6 ha (0,5 ha tot 11 ha), welke verder zijn opgesplitst in talloze kleine percelen. Naast deze singels liggen er in het gebied nog een loofhoutbosje van slechts enkele aren en een sparrebos van 2,5 ha.

Het geheel wordt aan de noord-, west- en zuidzijde omsloten door agrarisch gebied met overeenkomstige teelten als op de Hooge Heide, zij het dat de agrarische bedrijfsvoering veel grootschaliger

Figuur 1: Singeltypen en wegen op de Hooge Heide (zie voor verklaring van de singeltypen tabel 1).

en intensiever is. Tevens bevindt zich in het omringende agrarische gebied bebouwing welke op de Hooge Heide ontbreekt. Aan de noordzijde grenst de Hooge Heide aan de tamelijk drukke doorgaande weg van Lottum naar Horst, de Horsterdijk. Aan de oostzijde wordt de Hooge Heide begrensd door naaldbos en de spoorlijn Nijmegen-Venlo.

Verspreiding van de Ortolaan en zangdialecten

Opmerkelijk is het voorkomen van diverse regionale zangdialecten in het verspreidingsgebied van de Ortolaan. De grenzen tussen de verschillende dialecten zijn haarscherp te trekken. De Ortolanen behorende tot één dialect kunnen als aparte (sub-) populaties gezien worden. Uitwisseling tussen deze populaties zal onder natuurlijke omstandigheden niet of nauwelijks plaatsvinden (Maréchal, 1983).

Door deze zangdialecten, de sterke plaatstrouw en de hoge eisen aan de omgeving kan de Ortolaan zich slechts in beperkte mate uitbreiden. Uitbreiding van een zangdialect-populatie is mogelijk indien er in de omgeving geschikte biotopen zijn en grote natuurlijke barrières ontbreken. Beperkingen van uitbreidingsmogelijkheden zijn er ook, indien in potentieel te koloniseren gebieden reeds Ortolanen met een ander zangdialect zijn gevestigd (Maréchal, 1986). De Limburgse Ortolanen behoren tot de relatief kleine populatie met het Limburgse zangdialect. De buurpopulaties van de Limburgse Ortolaan (met andere zangdialecten) zijn die van België, Duitsland en de Achterhoek.

Historisch overzicht

In de 18de, 19de en de eerste helft van de 20ste eeuw was de Ortolaan, met een sterke voorkeur voor pleistocene zandgronden, een vrij algemene tot plaatselijk zelfs algemene broedvogel in Nederland (Albarda, 1897; Thijssse, 1912; Erve *et al*, 1967). Exacte aantallen ontbreken uit bovengenoemde perioden, maar de Ortolaan moet met vele honderden paren in Nederland vertegenwoordigd zijn geweest.

Als gevolg van ruilverkavelingen waarbij geschikte broedbiotopen werden vernietigd ging het na 1950 al snel bergafwaarts met de ortolanenstand. Door schaalvergroting zijn veel bomen en houtwallen verdwenen waardoor de specifieke structuur van het landschap verloren ging. Tevens zorgde een sterke wijziging in het grondgebruik ervoor dat de teelt van traditionele hakvruchten en granen steeds meer werd vervangen door de teelt van (snij)mais. Als derde belangrijke verandering in de landbouw geldt de sterke toename van onkruidbestrijdingsmiddelen, waardoor de grote variatie aan kruiden en de daarmee gepaard gaande insectenrijkdom in o.a. wegbermen en tussen de gewassen sterk afnam.

De bolwerken van de Ortolaan in Nederland liggen al vele tientallen jaren in de Achterhoek en in Noord/Midden-Limburg. De aantallen in deze gebieden zijn de afgelopen twintig jaar echter ook sterk gereduceerd. In de periode rond 1960 omvatte de verspreiding van de Ortolaan een groot aaneengesloten deel van Noord- en Midden-Limburg (Ganzevles *et al*, 1985). In de jaren 1973-77 was deze verspreiding reeds geslonken tot drie gebieden, te weten het gebied ten oosten van Echt, rondom Nederweert en het gebied ten westen van de lijn Venlo-Wanssum (inclusief een gebied bij Well; Teixeira, 1979). In 1990 lagen 30 van de totaal 32 territoria in Limburg, de overige 2 territoria lagen nabij Winterswijk (van Noorden, 1991).

Ortolanen op de Hooge Heide

Met 12 territoria in 1990 is de Hooge Heide momenteel het belangrijkste gebied voor de Ortolaan in Nederland. Dit ortolanengebied onderscheidt zich met zijn karakteristieke structuur van nagenoeg alle andere (voormalige) ortolanengebieden in Nederland. De andere populaties lagen in kleinschalige cultuurlandschappen waar vaak al enkele honderden jaren een kleinschalige agrarische bedrijfsvoering bestond.

Na de aanleg van de singels vanaf 1949 werden op de Hooge Heide reeds in 1953 Ortolanen waargenomen (Commissie voor de agrarische belangen in Limburg, 1960).

Vanaf 1972 bestaat er een vrij compleet beeld van het verloop van de ortolanenstand op de Hooge Heide. Na een daling vanaf 1977 heeft de stand van de Ortolaan zich sinds 1982 min of meer gestabiliseerd (figuur 2).

Sinds 1987 worden de Ortolanen op de Hooge Heide jaarlijks geïnventariseerd in het kader van het Bijzondere Soorten Project voor broedvogels van SOVON (SOVON, 1986; figuur 3).

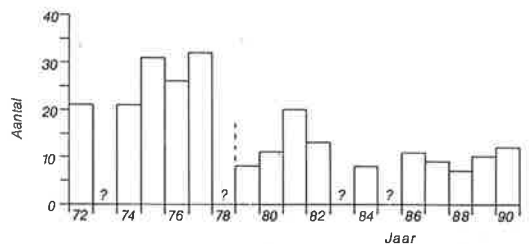
De Hooge Heide in 1987 t/m 1990

Van 1987 t/m 1990 werd jaarlijks een inventarisatie van de geteelde gewassen uitgevoerd (materiaal B. van Noorden).

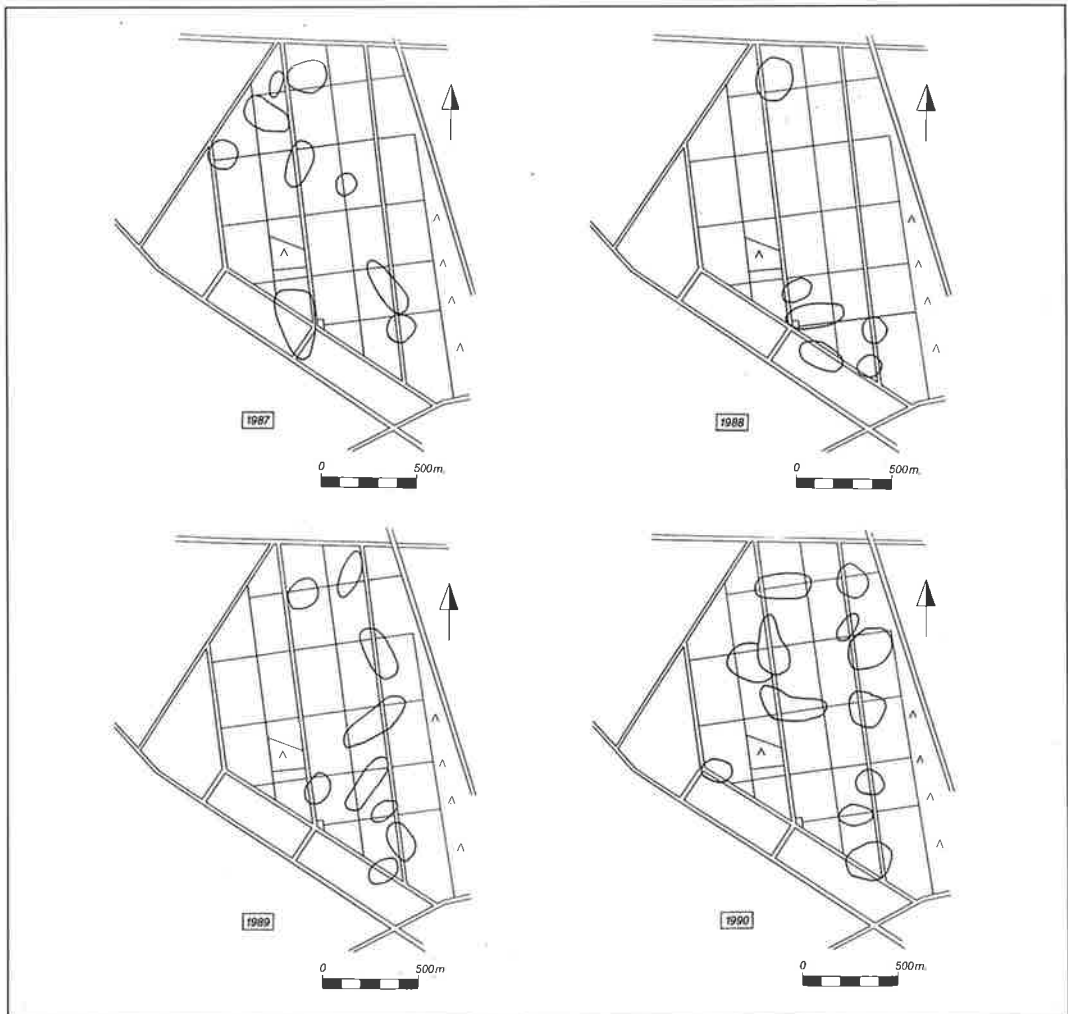
In 1990 is materiaal verzameld over de ligging en structuur van de windsingels. Hierbij is gekeken naar soortsaanstelling, breedte en hoogte van de singels, aantal overstaanders per singel en de breedte van de teeltvrije strook naast de singels. Hieronder volgt een beschrijving van de singels en de gewaskeuze.

Singels

Door natuurlijke variatie in groei en het groten-deels achterwege blijven van onderhoud hebben de singels een gevarieerde omvang en samenstel-

Figuur 2: Verloop van het aantal territoria van de Ortolaan op de Hooge Heide (naar Ganzevles *et al*, 1985; van Asseldonk *et al*, 1989 en inventarisatiemateriaal van B. van Noorden).

Figuur 3: Ligging van de ortolanterritoaria op de Hooge Heide in 1987, 1988, 1989 en 1990 (naar inventarisatiemateriaal van B. van Noorden).

ling. Om de singels te kunnen toetsen aan de geschiktheid voor de Ortolaan is informatie uitgewerkt over een viertal zinvol geachte structuurkenmerken. Dit zijn gegevens over de breedte van de kroon, hoogte van de struiklaag, aantal overstaanders in een singel en de samenstelling van de boomlaag. De vier structuurkenmerken zijn hier toe verdeeld in een aantal klassen (tabel 1).

Door de klassen uit tabel 1 te combineren ontstaan totaal 24 singeltypes (ACEH, ACEK, ACFH, enz.). De meetgegevens zijn vervolgens ondergebracht in de klassen. Uiteindelijk konden voor de Hooge Heide 9 singeltypes onderscheiden worden (tabel 2 en figuur 1).

De singels ten westen van de verharde weg zijn

over het algemeen open (veel singels in klasse E) en hebben een matige tot slecht ontwikkelde struiklaag. Singels die voor het merendeel uit berken bestaan (klasse K) komen alleen aan de randen voor. De singels aan de oostkant hebben over het algemeen een hoog aantal overstaanders (klasse F en G), een brede kroon en een goed ontwikkelde struiklaag.

Gewaskeuze

De Hooge Heide vormt van oudsher een belangrijk landbouwgebied. De jaarlijkse inventarisaties (1987 t/m 1990) verschaffen een goed inzicht in de verdeling (tabel 3) en de verspreiding van de

Oude en voor Ortolanen geschikte eikenwal op de Hooge heide te Grubbenvorst (foto: C. van Seggelen)

geteelde gewassen op de Hooge Heide (tabel 4). Helaas was de inventarisatie uit 1988 niet goed bruikbaar.

De Hooge Heide kent een grote variatie in gewaskeuze. Ook in de vijftiger jaren, net na het starten van het windsingelproject, telde de Hooge Heide jaarlijks 10 tot 15 geteelde gewassoorten, waarbij graan sterk overheerste (ca. 40 %). De gewassen asperge en aardappel besloegen nog eens 20 tot 25 % van de oppervlakte. Opvallend is het voor die tijd relatief hoge percentage mais van 3 tot 6 % (Commissie voor de agrarische belangen in Limburg, 1960). De grote variatie aan gewassoorten heeft tot op heden stand gehouden. In 1987 t/m 1990 werden jaarlijks 9 tot 12 verschillende gewassen geteeld (zie tabel 3; de verschillende

graansoorten zijn gemakshalve allen onder de noemer graan geplaatst).

De oppervlakte van de percelen loopt sterk uiteen zodat een afwisselend kleinschalig agrarisch gebied ontstaat (tabel 4).

Alle gewassen zijn redelijk gelijkmatig over de Hooge Heide verspreid. Door teeltwisselingen komen geen hoge concentraties van bepaalde teelten voor (op enkele uitzonderingen van rozenpercelen na). Ruwweg kan gesteld worden dat mais, sierteelten van loofhoutgewassen en grote graslanden ten westen van de verharde weg voorkomen. Teelten als asperge, roos, biet, aardappel, knolselderij en graan komen met name ten oosten van de verharde weg voor. Over het algemeen is de perceelsgrootte ten westen van de verharde weg groter dan ten oosten van de verharde weg. Verder is opvallend dat er in 1990 veel kleinschaliger geteeld werd ten opzichte van 1987. De gemiddelde perceelsgrootte lag in 1990 meer dan 50 % lager ten opzichte van 1987.

Wegen

Door het gebied lopen drie wegen (figuur 1). De twee onverharde wegen worden alleen gebruikt door agrariërs met landbouwtrekkers en bedrijfs-wagens met een lage snelheid. Dwars door de Hooge Heide loopt van noord naar zuid een verharde weg. Verder wordt de Hooge Heide aan de zuid-, west- en noordzijde omgeven door verharde wegen. De doorgaande weg aan de noordzijde is een drukke weg waar hard gereden wordt (80-100 km/u). Aan de oostzijde loopt de spoorlijn Nijmegen-Venlo. Het geluid dat de treinen produceren wordt gedempt door het ernaast liggende naaldbos. Door dit bos wordt de spoorlijn voor de Hooge Heide tevens voor het grootste deel aan het zicht onttrokken.

De relatie van de Ortolaan met de verschillende biotooponderdelen

In het onderzoek is de ligging van de territoria van de Ortolaan uit 1987 t/m 1990 vergeleken met de situering van de gewassen, singels en wegen. Hieruit is gebleken dat het voorkomen van de Ortolaan

Kroon-breedte (m)	Hoogte struik-laag (m)	Aantal overstaanders/100 m	%ZE/%RB
A. 3-7	C. 1-3	E. 4-15	H. 80-100/0-20
B. 7-11	D. 3-5	F. 15-26	K. 20-80/20-80
		G. 26-37	

ZE = Zomereik, RB = Ruwe Berk

Tabel 1: Verdeling van de vier structuurkenmerken in klassen.

Singeltype	Lengte (m)	Procentueel aandeel (%)
ACEH	2285	15,3
ACFH	290	1,9
ADFK	740	4,9
BCEH	2400	16,0
BCEK	785	5,2
BCFH	4100	27,4
BCGH	420	2,8
BDFH	1945	13,0
BDGH	2010	13,4

Tabel 2: Lengte en samenstelling van de singeltypes op de Hooge Heide.

op de Hooge Heide door een aantal factoren beïnvloed wordt. Uitgangspunten hierbij waren broedgelegenheid, fourageergelegenheid en rust.

Singels

Ortolanen gebruiken singels als zangpost en als fourageerplaats. Oudere Eiken met een brede kroon zijn hierbij van essentieel belang. Deze hoge overstaanders worden als zangpost gebruikt. De Eik is voor de Ortolaan ook, met name in de broedcyclus, voedselleverancier voor het stapelvoedsel, omdat de Eik waardplant voor veel insecten is (Conrads *et al.*, 1984). De Ortolanen op de Hooge Heide maakten in de periode 1987-1990 gebruik van 6

singeltypes (tabel 5). In de kolom "benuttings %" is het gebruik van de singeltypes door de Ortolanen afgezet tegen het aanbod. Door de voorkeur van de Ortolanen uit te drukken als percentage van het aanbod (aanbod = lengten uit tabel 2 x 4 (1987 tot en met 1990) geeft het "benuttings %" uit tabel 5 het absolute voorkomen van de Ortolaan aan.

De Ortolanen op de Hooge Heide hebben met name een voorkeur voor brede, dichte eikensingels. Singels bestaande uit een andere boomsoort (klasse K) worden consequent gemeden. Singels met een kroonbreedte minder dan 7 meter (klasse A) worden slechts incidenteel gebruikt. De plaats-trouw van Ortolanen met een territorium gedeeltelijk gelegen in het singeltype ACEH ontbreekt vrijwel geheel.

De hoogte van de struiklaag (klassen C en D) lijkt voor de Ortolaan geen doorslaggevende factor bij de keuze van een geschikte territoriumplaats. Bij de belangrijkste singeltypes voor de Ortolaan komen de klassen C en D wisselend voor. Ook het benuttingspercentage van de singels met een hoge struiklaag en singels met een lage struiklaag laat geen uitgesproken voorkeur zien. Niettemin is een streven naar een goed ontwikkelde struiklaag voor een groot gedeelte bestaande uit Zomereiken zeker niet ongunstig. De fourageermogelijkheden zullen hierdoor aanzienlijk toenemen.

Het aantal overstaanders per 100 meter is daarentegen wel een belangrijke variabele. In 67 % van de door de Ortolanen gebruikte singeltypes komen

Gewas	1987	1989	1990
Roos	11,8	19,7	18,7
Asperge	18,2	28,4	20,4
Graan *	20,4	10,4	3,7
Mais	0,8	3,7	11,8
Biet	7,1	8,7	7,5
Sierteelt loofhout	4,0	9,5	7,3
Sierteelt naaldhout	1,7	1,3	5,4
Grasland/weide	0,9	9,9	5,0
Witlof	1,0	1,2	-
Wortel	-	0,5	0,8
Aardappel	-	-	1,4
Knolselderij	-	-	1,3
Braakliggend	-	1,9	1,4
Onbekend	34,3	4,6	15,2
Totaal	100,0	100,0	100,0

Tabel 3: Geteelde gewassen (in %) op de Hooge Heide in 1987, 1989 en 1990 (naar materiaal van B. van Noorden). * Van de geteelde graansoorten zijn slechts sporadisch gegevens bekend. Waarschijnlijk komt rogge het meest voor, maar er wordt ook gerst en tarwe geteeld. In tegenstelling tot de vijftiger jaren komt haver niet of zelden voor. In de periode 1952-1958 bestond 25 % van het graan op de Hooge Heide nog uit haver (Commissie voor de agrarische belangen in Limburg, 1960). De verdeling wintergraan/zomergraan was in 1987-1990 ongeveer 50%/50%.

Gewas	Min. opp.	Max. opp.
Roos	0,07	3,00
Asperge	0,33	14,85
Graan (1987)	0,80	10,55
Graan (1990)	0,70	2,30
Mais (1987)	?	1,00
Mais (1990)	?	4,00
Bieten	0,40	4,95
Sierteelt loofhout	?	3,00
Sierteelt naaldhout	0,10	1,10
Grasland	0,40	5,50
Witlof/wortelen/ Aardappelen/knolselderij	0,50	1,40

Tabel 4: Minimum en maximum oppervlakten (in hectare) van de verschillende percelen per geteeld gewas (naar materiaal van Boena van Noorden).

de klassen F en G voor, hetgeen betekent een singel met een aantal overstaanders van 15 of meer per 100 meter. De singeltypes BCGH en BDFH (met een hoog aantal overstaanders) hebben het beste bezettingspercentage. Door een hoog aantal overstaanders per 100 meter ontstaat een dichte singel. Het aantal geschikte zangposten in een singel neemt daardoor sterk toe, evenals de hoeveelheid beschikbaar voedsel. Singels met een laag aantal overstaanders (klasse E) vertonen grote gaten in de boomlaag waardoor het aantal zangposten en de hoeveelheid beschikbaar voedsel mogelijk te laag is voor de Ortolaan. Territoria waarin toch klasse E voorkomt en een vrij hoog benuttingspercentage hebben (singeltypes ACEH en BCEH) blijven in de meeste gevallen slechts één seizoen intact. De Ortolanen welke intensief gebruik maken van deze singeltypes vertonen nauwelijks enige plaatstrouw. Territoria gelegen in een singeltype met klasse F en G worden daarentegen wel jaren achtereen bezocht. De plaatstrouw in deze singeltypes is hoog. Het benuttingspercentage van deze singeltypes (met name BDFH en BCGH) is zeer hoog. De singels die de Ortolanen jaren achtereen bezetten liggen allemaal ten oosten van de verharde weg door de Hooge Heide, waarbij de singel langs de noord-zuid lopende onverharde weg eruit springt. In vrijwel de gehele

singel liggen jaren achter elkaar territoria. Alle territoria ten westen van de verharde weg blijven slechts één jaar intact. Het aantal overstaanders per 100 meter speelt hierin de belangrijkste rol. De teeltvrije zones tussen de singels en akkers zijn relatief rijk aan onkruidgewassen en insecten en daarom van belang als fourageerplaats. De rijkdom en breedte van de teeltvrije zones verschilt echter sterk (0 tot 9,7 meter). Diverse teeltvrije zones worden intensief bereden door tractoren (kopakkers) en/of bespoten met bestrijdingsmiddelen en zijn daardoor minder geschikt als fourageerplaats voor Ortolanen. Dit is waarschijnlijk, afgaande op de breedte van de teeltvrije zones aan beide zijden van de singels, de belangrijkste reden dat de Ortolaan geen consequent gedrag vertoont in de keuze tussen singels met brede goed ontwikkelde teeltvrije zones en singels met smalle of geheel ontbrekende teeltvrije zones.

Gewaskeuze

Het agrarisch gebruik van de tussen de singels gelegen akkers is voor de Ortolaan van belang als fourageer- en broedgelegenheid. Daarnaast kan een gewas in geringe mate ook als zangpost dienen.

Singeltype	Lengte (m)	Procentueel aandeel (%)	Benuttings %
ACEH	1615	17,7	23,6
BCEH	1410	15,5	19,6
BCFH	2470	27,1	20,1
BCGH	405	4,4	32,1
BDFH	2440	26,8	41,8
BDGH	770	8,5	12,8
Totaal	9110	100,0	

Tabel 5: Lengte van de singeltypes voorkomend binnen de territoria van de Ortolaan in de periode 1987-1990 en de voorkeur van de Ortolaan in relatie tot het aanbod.

Op de Hooge Heide is de grootste ortolanenpopulatie in Nederland gevestigd. Zingende Ortolaan (foto: P. Wouters).

De Ortolaan is, vooral tijdens de broedperiode, een echte insekteneter. Het belangrijkste bestanddeel van het voedsel bestaat uit rupsen (Maréchal, 1983). Een groot deel van dit voedsel vindt de Ortolaan op open vegetatielose en vegetatie-arme plaatsen, in kale bermen, in kruidenrijke graslanden, tussen de planten op de aardappelvelden, in hakvruchtvelden, tussen bonenpercelen, langs aspergeplanten en op kale plaatsen langs graanakkers.

Het aanwezig zijn van bovengenoemde gewassen wordt als een essentiële biotoopeis van de Ortolaan gezien (Maréchal, 1983).

Bij projectie van de ortolanenterritoria over de gewassenkaarten heen wordt voor elk jaar duidelijk welke gewassen binnen de territoria zijn gelegen en in welke oppervlakten (tabel 6).

De Ortolanen van de Hooge Heide lijken een voorkeur te hebben voor roos en asperge. De reden van de bijzondere belangstelling voor de rozenpercelen is niet helemaal duidelijk. De voorkeur voor rozen is geen incidenteel gedrag van Ortolanen. In delen van de Hooge Heide waar een concentratie van rozen ligt (met name in het noorden en langs de onverharde noord-zuid lopende weg) liggen veel territoria die meerdere jaren achtereen bezet blijven. Vooral in het noorden, met een geconcentreerd aantal rozenpercelen, is de plaatstrouw van Ortolanen het hoogst. Maar ook langs de onverharde weg vertoont de Ortolaan een sterke plaatstrouw, tevens het gebied waar naast veel rozenpercelen ook asperge-, biet- en de laatste graanpercelen liggen.

Naar mijn mening vindt een deel van de Ortolanen

van de Hooge Heide in en in de nabijheid van rozenpercelen genoeg fourageergelegenheid. Uiteraard moet het belang van andere frequent door Ortolanen gebruikte teelten als asperge, biet, tot 1987 graan en in mindere mate de sierteelten niet onderschat worden. Rozenpercelen maken slechts een deel uit van een territorium.

Gezien de stabiliteit van het aantal territoria de laatste jaren (1987-1990) lijkt de sterke reductie van het areaal graan geen desastreuze ontwikkeling.

De Ortolaan trekt zich niet terug op de laatste graanakkertjes, maar lijkt zich (voorlopig) te kunnen redden met andere gewassen (roos, asperge, biet). De achteruitgang van het areaal graan tussen 1970 en 1990 kan er wel toe bij gedragen hebben dat het aantal territoria van 32 in 1977 gezakt is tot 12 in 1990.

De sterke toename van het areaal mais wekt beduidend meer zorgen. De monocultuur is totaal ongeschikt voor Ortolanen. De teelverschuiving van graan naar mais in de Zuidoost-Achterhoek is een belangrijke factor die tot de fatale achteruitgang van het aantal territoria van de Ortolaan aldaar heeft geleid (Rademaker & Grotenhuis, 1984).

De Ortolanen hebben slechts geringe interesse voor mais. In 1990 lag in 6 van de 12 territoria een klein reepje mais. De plaatstrouw van Ortolanen zal de belangrijkste reden zijn dat mais een deel van het territorium uit gaat maken. Wanneer het blijft bij smalle percelen van enkele tientallen meters kan dit voor de Ortolaan aanvaardbaar zijn. Een verdere toename van het areaal mais in de toekomst kan de Ortolaan voor het blok zetten en

Gewas	1987	1989	1990
Roos	18,3	35,8	33,0
Asperge	21,8	23,8	15,8
Graan	22,3	8,3	5,4
Mais	-	7,1	7,4
Biet	9,4	5,0	8,2
Sierteelt loofhout	10,0	1,7	6,6
Sierteelt naaldhout	2,2	1,7	8,8
Grasland	-	7,7	3,2
Witlof/wortelen/ aardappelen/knolselderij	2,2	2,8	7,0
Braak	-	3,9	4,6
onbekend	13,8	2,2	-
Totaal	100,0	100,0	100,0

Tabel 6: Procentuele verdeling in ha van de geteelde gewassen binnen de territoria van de Ortolaan (naar materiaal van B. van Noorden).

besluiten zijn territorium te verleggen (zolang dat nog mogelijk is) of te verdwijnen.

De overige teelten komen niet veel voor op de Hooge Heide en worden over het algemeen niet frequent door Ortolanen gebruikt. Grasland, vaak een monocultuur in hoofdzaak bestaande uit Engels Raaigras, is niet geschikt voor Ortolanen. Sierteelt, zowel van loofhout als van naaldhout, is eveneens nauwelijks geschikt voor Ortolanen. Vooral in boomgaarden valt niets te halen. Op andere percelen met lagere struikjes en coniferen is deze situatie misschien iets gunstiger. Het nut van teelten als aardappel, wortelen, knolselderij e.d. zal aanzienlijk groter zijn dan dit onderzoek doet vermoeden. Het vermoeden bestaat dat de incidenteel voorkomende percelen van deze teelten door Ortolanen opgezocht worden. In elk geval wordt het belang van deze teelten voor de Ortolaan wel algemeen onderkend (o.a. Maréchal, 1983; Rademaker & Grotenhuis, 1984 en Conrads *et al*, 1984).

Wegen

Ortolanen lopen bij het voedselzoeken langs wegen waar hard gereden wordt grote risico's om overreden te worden. Op de Hooge Heide is de verharde weg wat dit betreft een probleem. Hardrijdend verkeer op onverharde wegen is eveneens ongewenst. In de omgeving van een verharde weg zal ook minder voedsel te vinden zijn dan op en langs een zandweg. Ortolanen zullen de verharde weg voor een deel mijden. Territoria langs de verharde weg blijven over het algemeen slechts één seizoen bezet.

De ligging van de spoorlijn in het oosten heeft geen aanwijsbare invloed op Ortolanen. Het ontbreken van ortolanenwaarnemingen in het uiterste oosten

van de Hooge Heide komt waarschijnlijk door het naaldbos, direct grenzend aan de Hooge Heide. De tegen het bos aan gelegen singel heeft voor een groot deel zijn functie verloren.

Conclusies en beheersmaatregelen

De populatie Ortolanen op de Hooge Heide heeft, evenals andere populaties in Nederland, de afgelopen 15 jaar een sterke daling ondergaan. De oorza(a)k(en) die aan deze daling ten grondslag liggen zijn niet exact bekend. Waarschijnlijk zijn ze onder de algemeen bekende negatieve invloeden te vatten als gebruik van bestrijdingsmiddelen, achteruitgang van kruidenrijke en insektenrijke vegetaties en gewijzigd grondgebruik.

Het samenstellen van een pakket van maatregelen ten behoud van de Ortolaan op de Hooge Heide dient met de nodige armslag gemaakt te worden. Het is moeilijk om een gebied optimaal te beheren ten behoeve van het voortbestaan van de Ortolaan. De reactie van de Ortolaan op biotoopverbeteringen is niet te voorspellen. Desalniettemin kunnen aan de hand van het voorgaande overzicht een aantal biotoopverbeterende maatregelen voorgesteld worden, waarvan te verwachten valt dat de Ortolaan er baat bij heeft.

Algemeen

Het bestemmingsplan buitengebied van de gemeente Grubbenvorst is oud en zal de komende jaren vervangen worden. In het oude bestemmingsplan wordt de mogelijkheid voor beperkte bebouwing (aangaande bedrijfsgebouwen van plaatselijke pachters) opengelaten (Gemeente Grubbenvorst, 1982). Het toestaan van deze uiterst nadelige bebouwing, welke tot nu toe geluk-

kig niet plaats heeft gevonden, dient in het toekomstig bestemmingsplan niet meer mogelijk te zijn. Een actueler ingreep is de ruilverkaveling 'Melderslo', waar de Hooge Heide deel van uitmaakt. Helaas wordt het grote belang van de Hooge Heide voor de Ortolaan niet onderkend. Het voorstel van de landinrichtingscommissie, verwoord in het voorontwerpplan, om de Ortolaan te 'redden' door het instellen van een reservaat van 3 ha waarbij het gebruik van deze oppervlakte volledig afgestemd wordt op de wensen van de Ortolaan biedt geen enkel soelaas. Het is kortzichtig om te denken dat middels het instellen van een reservaat wat theoretisch slechts één ortolanenpaar kan herbergen de Ortolaan behouden kan worden. Een levensvatbare populatie zal de gehele Hooge Heide bitterhard nodig hebben. Het slechts veilig stellen van de minieme 3 ha. leidt onherroepelijk tot uitsterven van de Ortolaan in Nederland. De gemeente Grubbenvorst, de provincie Limburg en het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij dienen te beseffen dat het lot van de Ortolaan in hun handen ligt. Hieronder wordt voorgesteld welke maatregelen er wel genomen zouden moeten worden.

Beheer en ontwikkeling van singels

Het gebied ten westen van de verharde weg is voor de Ortolaan niet optimaal ingericht. De singels voldoen niet aan de eis van de Ortolaan. Het aantal overstaanders is veel te laag en de struiklaag is slecht ontwikkeld of ontbreekt geheel. De gaten in de boomlaag van de singels dienen opgevuld te worden met Zomereiken. De open singels zijn

vooral ontstaan door toedoen van de gemeente. De gemeente Grubbenvorst heeft, op advies van de Stichting IKL (Instandhouding Kleine Landschapselementen in Limburg), een beheersplan opgesteld voor de Hooge Heide wat voorziet in het herstel van de singels. De voorgestelde maatregelen zijn in beginsel niet slecht, alleen vele malen te intensief. Door een groot aantal singels tegelijk voor meer dan 50 % af te zetten neemt de geschiktheid voor de Ortolaan tot vrijwel nul af. Vanwege de grote omvang van deze werkzaamheden zijn de uitwijkmogelijkheden gevaarlijk klein. De Hooge Heide is tenslotte een "ortolaneneiland". Beter is om het afzetten van overstaanders (indien gewenst) in fasen te doen, waarbij met minstens een tienjarige cyclus slechts 100-200 meter tegelijk onder handen wordt genomen.

De singels ten oosten van de verharde weg liggen er, op enkele kleine uitzonderingen na, uitstekend bij. De brede, dichte eikensingels met een goed ontwikkelde struiklaag kunnen model staan voor de gehele Hooge Heide. Deze singels (singeltypes BCFH, BDFH, BCGH en BDGH) moeten als voorbeeld dienen, voor het beheer van de minder geschikte singels ten westen van de verharde weg. Zolang de singels ten westen van de verharde weg niet hersteld zijn, moet het beheer van de singels ten oosten van de verharde weg opgeschort worden. De struiklaag van een singel dient goed ontwikkeld te zijn/worden met een hoog percentage aan Zomereiken.

De teeltvrije zones aan beide zijden van de singel zijn voor de Ortolaan, evenals de berm langs de weg, van groot belang als fourageerplaats. Het is wenselijk om aan beide zijden van een singel een

De landinrichtingscommissie Melderlo weigert zinvolle maatregelen te nemen ten behoud van de Ortolaan op de Hooge Heide (foto: C. van Seggelen).

teeltvrije zone van minstens 5 meter te creëren. Het gebruik van (onkruid)bestrijdingsmiddelen moet taboe zijn in deze stroken en het is niet de bedoeling dat dergelijke 'onbenutte' stroken gebruikt worden als draaipunt van tractoren en machines, voor het dumpen van allerlei snoei- en groente-afval of als brandplek.

Gewenste gewaskeuze

Een afgewogen gewaskeuze is van groot belang voor de broed- en fourageergelegenheid. Met name diverse graansoorten bieden goede kansen voor de Ortolaan. Het areaal graan op de Hooge Heide dient dan ook beslist uitgebreid te worden. Het huidige aantal asperge- en bietenpercelen dient minimaal gehandhaafd te blijven. Een toename van het percentage bieten, evenals andere hakvruchten, is echter wenselijk. Rozen als voedselbron wordt niet in de literatuur vermeld. Toch komen rozenpercelen met een opvallend hoog percentage binnen ortolanenterritoria voor. Het is echter niet duidelijk of de rozen van (groot) belang zijn voor de Ortolanen of dat het hier om een schijnrelatie gaat. Aanvullend onderzoek op dit vlak is dringend gewenst. Het nut van deze teelt voor de Ortolanen op de Hooge Heide moet derhalve niet uitgevlakt worden. Een percentage van 20-30 % dient daarom voorzichtigshalve gehandhaafd te blijven.

Het huidige percentage mais dient absoluut teruggedrongen te worden. Gebleken is dat Ortolanen (vrijwel) geen gebruik maken van dit gewas. Als uiterste kan op enkele plaatsen een smalle strook mais van ongeveer 25-50 meter tussen graan- en hakvruchtpercelen geteeld worden.

Voor alle bovenstaande teelten moet men een geringe perceelsgrootte in acht nemen. Kleine percelen (b.v. maximaal 1,5 - 2 ha.) zorgen voor de broodnodige variatie, insektenrijkdom en schepen overgangszones tussen twee teelten. Om de belangrijke voedselrijkdom te garanderen is het wel gewenst dat gewassen en omgeving niet plat gespoten worden.

Het maaien van bermen en het opschonen van kavelsloten dient niet in de zomer te gebeuren, in verband met de (mogelijke) aanwezigheid van nesten en jonge Ortolanen.

Wegen

De verharde weg is een hinderlijk obstakel op de Hooge Heide.

De mogelijkheid zou onderzocht kunnen worden om de weg om te zetten in een zandweg. Als

minder rigoreuze oplossing zou gekozen kunnen worden voor snelheidsbeperkende maatregelen (bijv. drempels), waardoor de maximum snelheid tot zo'n 30-40 km/u terug gebracht kan worden.

Haalbaarheid

De hamvraag bij alle voorgestelde biotoopverbeteringen is de haalbaarheid. Voorstellen tot biotoopverbeteringen geheel afgestemd op de Ortolaan zijn mooi, maar dienen door eigenaar en pachters en andere belanghebbende gedragen te worden. De gemeente, eigenaar van de hele Hooge Heide, heeft de mogelijkheid om de singels en wegen naar eigen inzicht te beheren. Dit biedt goede mogelijkheden om beleid af te stemmen op de wensen van de Ortolaan. Het overig deel van de Hooge Heide wordt verpacht aan agrariërs. Maatregelen aangaande de gewaskeuze kunnen alleen slagen met de medewerking van de betrokken agrariërs. Naast enkele niet ingrijpende beperkingen via het bestemmingsplan buitengebied (o.a. geen bebouwingmogelijkheden) zal vooral overleg met de gemeente Grubbenvorst en de agrariërs nodig zijn om enkele noodzakelijke teeltwijzigingen door te kunnen voeren.

Om de gewenste gewaskeuze te bevorderen zal aan de grondgebruikers op de een of andere manier de mogelijkheid geboden moeten worden de gewenste soorten te telen. Dit is eenvoudig te regelen, maar vergt wel bestuurlijke wil. Te denken valt aan het opnemen van voorschriften over gewaskeuze via de pachtcontracten (b.v. graan in plaats van mais als wisselteelt). Als tegenprestatie krijgt de grondgebruiker een korting op de pachtsom. Zo zou jaarlijks een aanzienlijk deel van de Hooge Heide ortolaanvriendelijk beheerd kunnen worden. Uiteindelijk derft de gemeente minder pachtinkomsten, maar deze kunnen wellicht in het kader van soortbeschermingsbeleid door het rijk of de provincie worden vergoed.

Met behulp van deze beheersmaatregelen zijn er reële mogelijkheden om de Ortolaan op de Hooge Heide als broedvogel te behouden. De kleine Limburgse populatie en de plaatstrouw ervan bieden de kans om een vrij eenvoudig controleerbaar beheer uit te voeren, waarbij de Ortolanen op de Hooge Heide, met voldoende en geschikte broeden- en fourageergelegenheden als zelfstandige, hopelijk vitale populatie voort kan bestaan.

Laten we hopen dat de Hooge Heide op zijn minst een vitaal 'ortolaneneiland' blijft, maar beter nog de kans krijgt om enkele broodnodige bruggen te slaan naar andere nog bestaande ortolanengebieden en potentiële gebieden in Limburg.

Dankwoord

De basis voor dit artikel is gelegd door Boena van Noorden. Hij stelde het waardevolle inventarisatiemateriaal van de Hooge Heide beschikbaar, waarvoor mijn dank en waardering.

Daarnaast stelden de volgende personen allerlei relevante literatuur beschikbaar waarvoor ik hen hartelijk wil bedanken: J. Geurts (IKL), P. Maréchal (Mondiaal Alternatief), Dhr. van Otterloo (gemeente Grubbenvorst), F. Schepers (pers. titel) en Dhr. de Wit (Landinrichtingsdienst, Maasbree).

Boena van Noorden, Frans Schepers, Ran Schols en Mignon van den Wittenboer voorzagen eerdere versies van commentaar.

Literatuur

- Albarda H. 1897. Aves Neerlandicae. Naamlijst van Nederlandsche Vogels, Meyer & Schaafsma, Leeuwarden.
- Asseldonk E. van, B. van Noorden en F. Schepers. 1989. Resultaten van het Bijzondere Soorten Projekt in 1988 in Limburg, Limburgse Vogels (proefnummer): 2-19.
- Commissie voor de Agrarische belangen in Limburg 1960. 10 jaren windsingelonderzoek in Grubbenvorst (L.) 1950-1960.
- Conrads K., J. Grotenhuis, M. Loenders, P. Maréchal, P. van den Munckhof & J. Rademaker. 1984. Adviesmaatregelen ten behoeve van inventarisatie, behoud en beheer van de Ortolaan (*Emberiza hortulana*) in West- en Midden-Europa. Stichting Mondiaal Alternatief, Eindhoven.
- Erve F.J.H. van, H.K.M. Moller-Pillot, A.B.L.M. Wittgen, S. Braaksma, W.H.T. Knippenberg & V.F.M. Langenhof. 1967. Avifauna van Noord-Brabant. Van Gorcum, Assen.
- Ganzevles W., F. Hustings, F. Schepers, J. Ummels & W. Vergoossen. 1985. Vogels in Limburg. Natuurhistorisch Genootschap in Limburg, Maastricht.
- Gemeente Grubbenvorst 1982. Nota hoofdlijnen bestemmingsplan buitengebied.
- Maréchal, P. 1983. Ortolaan (*Emberiza hortulana*). Ecoscript 12.06N. Stichting Mondiaal Alternatief, Zandvoort.
- Maréchal, P. 1986. Nagekomen informatie over de Ortolaan (*Emberiza hortulana*). Het Vogeljaar 34 (2): 73-81.
- Ministerie van Landbouw en Visserij, Landinrichtingsdienst 1986. Voorontwerp landinrichtingsplan ex artikel 86 Landinrichtingswet voor de ruilverkaveling 'Melderslo', Maasbree/Grubbenvorst.
- Noorden B. van. 1991. Een sprankje hoop voor de Ortolaan *Emberiza hortulana*? Limosa 64 (2): 69-71.
- Rademaker J. & J. Grotenhuis 1984. De biotoopkeus van de Ortolaan in de Zuidoost-Achterhoek, Het Vogeljaar 32 (3): 141-145.
- Seggelen C. van 1991. De Ortolaan (*Emberiza hortulana*) op de Hooge Heide (L.). Een onderzoek naar de biotoopeisen van de Ortolaan en de mogelijkheden voor behoud en beheer. Rijkshogeschool IJsseland, opleiding Milieukunde, Deventer.
- SOVON, 1990. SOVON-Nieuws, nr. 4 (jaargang 3).
- Thijssse Jac. P. 1912. Het Vogelboekje

Carlo van Seggelen, Nieuwendijk 101, 5712 EL Someren-Eind

Hoe lang weet de Ortolaan in Limburg nog stand te houden? (foto: H. Koks).

INTERESSANTE TERUGMELDINGEN II

Jo van der Coelen
Ran Schols

In deze tweede bijdrage wederom een greep uit de vele interessante ringresultaten die Limburg rijk is. De meeste gevallen die we hieronder presenteren zijn afkomstig van ringers zelf. Het zou echter leuk zijn als we ook van andere personen die een geringde vogel hebben gevonden, gegevens toegevoegd zouden krijgen. Daarom ook deze keer weer een oproep aan iedereen die over interessante terugmeldingen beschikt, ons daarvan op de hoogte te brengen. Hoe meer gevallen we kunnen verzamelen, hoe regelmatig en uitgebreider we hiervan verslag kunnen doen in *Limburgse Vogels*. Dan nu een twintigtal interessante terugmeldingen.

Reislustige Sperwer Veel van de in Nederland broedende Sperwers trekken niet ver weg. Buitenlandse terugmeldingen zijn dan ook relatief schaars. Een door H. Maeghs op 24-6-1990 geringd Sperwerjong werd eind november echter in het 546 kilometer naar het zuidwesten gelegen Orne in Frankrijk dood teruggevonden.

Getikte Sperwer ? Zeer uitzonderlijk is de volgende terugmelding. Op 16-6-1988 ringde H. Maeghs bij Echt een Sperwerjong op het nest. Spijtig genoeg vloog de vogel op 5 april van het volgende jaar te Eygelshoven tegen een raam. Het beest overleefde de klap en werd weer vrijgelaten. Waarschijnlijk is echter door de botsing een schroefje losgeschoten in zijn hersens want de vogel werd half juli helemaal in het Spaanse Barcelona gevonden, ruim 1000 kilometer naar het ZZW. De afgelegde afstand is niet alleen uitzonderlijk groot (Speek & Speek, 1984, vermelden slechts een andere Spanjevondst !) ook de tijd van het jaar (hoog zomer) is uitzonderlijk voor een dergelijke "trek"tocht.

Oude Buizerd Een door H. Maeghs op 4-6-1977 te Arcen geringd Buizerd jong was een lang leven beschoren. Na welgeteld 4444 dagen oftewel 12 jaar gaf het beest op slechts 6 kilometer van zijn geboorteplaats de pijp aan Maarten.

Zweedse Buizerd Dat een deel van de in Limburg overwinterende Buizerds uit noordelijke streken komt bewijst een terugmelding van een door H. Maeghs op 20-2-1985 te Swolgen (Noord-Limburg) geringde wintergast. Deze vogel werd op 18-9-1990 bij Lindesberg, Orebro in zuidelijk Zwe-

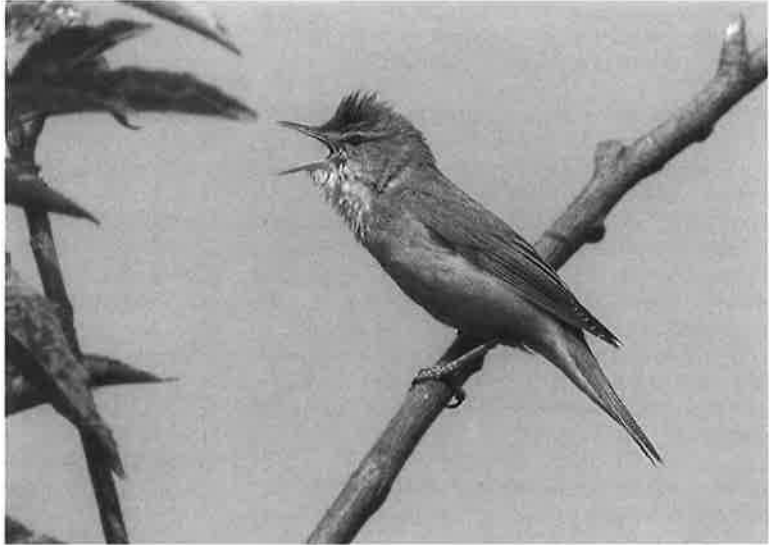
den, als draadslachtoffer dood gevonden (afstand 1065 kilometer). Dit is een van de schaarse terugmeldingen uit het herkomstgebied van onze wintergasten en doortrekkers en meteen ook een van de meest noordelijke.

Smelleken uit Finland Op 8-12-1977 werd een gewond Smelleken bij J. Erkens ter revalidatie binnen gebracht. De vogel droeg een Finse ring. Hij was in de zomer van datzelfde jaar bij Jepua, Vaasa in West-Finland als nestjong geringd. Het Smelleken had dus op zijn eerste trektocht al ongeveer 1750 kilometer in ZW richting afgelegd alvorens te Beek zijn vleugel te verwonden aan een prikkeldraad. Gelukkig kon het beest na revalidatie weer in vrijheid worden gesteld.

Een terugmelding van een in Limburg op trek geringde Zanglijster in Algerije mag terecht een bijzonderheid genoemd worden (foto: A.C. Zwaga)

Zingende Bosrietzanger (foto: A.C. Zwaga)

Kerkuil uit Berlijn Een in Berlijn als nestjong geringde Kerkuil werd twee jaar later op 24-6-1991 zeer verrassend in een nestkast in Baarlo aangetroffen. De vogel bevond zich dus 525 kilometer van zijn geboorteplek.

Grote Gele Kwikstaart naar België Nabij Thuillies in België werd op 26-9-1988 een door R. Schols geringde Grote Gele Kwikstaart gevangen. De vogel was op koninginnedag van hetzelfde jaar als nog heel klein nestjong geringd langs de Zieversbeek bij Vaals. De vogel was dus al minimaal 130 kilometer naar WZW gevlogen. Gezien de datum was de kwikstaart waarschijnlijk nog op trek.

Zanglijster naar Algerije De meeste Zanglijsters die hier in het najaar doortrekken blijken volgens ringresultaten in Frankrijk en Spanje te overwinteren (Speek & Speek, 1984). Een op 12-10-1987 door R. Schols te Spaubeek geringde trekker besloot echter Afrika aan te doen. In Achabou, nabij de Algerijnse hoofdstad Algiers, 1627 kilometer naar het zuiden, werd de vogel op 20-2-1989 helaas geschoten. Het aantal terugmeldingen van in Nederland geringde Zanglijsters uit Afrika is bijzonder klein. Opvallend genoeg blijken deze zich tot Algerije te beperken en ontbreken vondsten in bijvoorbeeld Marokko.

Blauwborsten naar Spanje Een door A. Aelberts op 30-4-1987 in de Grootte Peel geringde Witgesterde Blauwborst werd begin december 1988 in Castalon in Spanje gevangen en gedood. Dezelfde ringer ving op 23-8-1987 een eerstejaars Blauwborstmanetje in de Grootte Peel. De vogel

werd al na 27 dagen opnieuw gevangen, maar deze keer ruim 1000 kilometer verderop in het Spaanse Gerona in de buurt van Barcelona. De eerste melding geeft een indicatie van de ligging van de overwinteringsgebieden van onze eigen broedvogels, terwijl de tweede inzicht geeft in de timing en snelheid van de najaarstrek.

Zwartkoppen naar België en Algerije De kans is meestal klein om van een geringde zangvogel ooit een keer een terugmelding te krijgen. Wat dat betreft mag H. Maeghs enig geluk niet ontzegd worden als hij van twee op dezelfde dag geringde Zwartkoppen binnen korte tijd buitenlands bericht ontvangt. Een van de vogels die op 5-10-1990 te Tegelen werd geringd kon na 6 dagen ruim 200 kilometer naar het WZW bij Beclers in België worden gecontroleerd. De andere werd in het waarschijnlijke overwinteringsgebied op 29-1-1991 in Akbou in Algerije gecontroleerd, ongeveer 1657 kilometer naar het zuiden. De meeste Afrika-vondsten zijn in Noord-Marokko gesitueerd en in mindere mate in het meer oostelijk gelegen Algerije. Opvallend is dat in dit laatst genoemde land vrijwel alle gevallen in de buurt van de hoofdstad Algiers zijn gekoncentreerd. Leuk detail is dat de vindplaats van de hierboven beschreven Zanglijster praktisch dezelfde is als die van de eerder genoemde Zanglijster.

Bosrietzanger uit Zandvoort Interessant aan de trek van de Bosrietzanger is het feit deze in het najaar al heel vroeg plaatsvindt en ZO gericht is. Een terugmelding van A. Aelberts past heel fraai in dit trekbeeld. Hij trof op 31-7-1990 in de Grootte

Peel een eerstejaars Bosrietzanger in zijn netten aan, die slechts 9 dagen daarvoor in de duinen bij Zandvoort van een ring was voorzien.

Buidelmees uit Frankrijk F. Schepers schakelde H. Maeghs in toen hij merkte dat een van de op Koningsteen bij Thorn broedende Buidelmezen een ring droeg. De vogel kon op 26-6-1991 gekontroleerd worden. Het betrof een tweede kalenderjaar mannetje dat op 2-12-1990 bij St. Seurin D'Uzet aan de monding van de Gironde was geringd (westkust Zuid-Frankrijk). Naast het feit dat Nederlandse terugmeldingen van Buidelmezen nog zeer schaars zijn is deze melding vooral ook interessant omdat ze een idee geeft van waar de "nieuwe" westerse Buidelmezen zo al overwinteren.

Belgische Zwarte Mees Een op 5-11-1989 door H. Maeghs te Tegelen gevangen Zwarte Mees bleek 17 dagen daarvoor en 92 kilometer verderop door een Belgische kollega op 19-10-1989 nabij Tiège, Luik, te zijn gevangen en geringd. Het beestje had in het najaar dus een noordelijke trekrichting gekozen.

Zweedse en Noorse Sijs Het Sijsje dat door H. Maeghs op 7-2-1988 te Tegelen werd geringd en op 22-4-1989 door een 636 kilometer ten NO

verderop wonende Zweedse kollega werd gekontroleerd, geeft ons een idee waar onze overwinterende Sijsen vandaan komen. De andere betreft een vogel die in Jumfruland, Telemark, Noorwegen werd gekontroleerd op 19-4-1989 nadat deze door H. Maeghs te Tegelen op 8-1-1988 was geringd.

Arctische Keep Op 13-10-1968 werd door J. Erkens te Neerbeek een Keep geringd, die in de zomer van 1970 in het noordelijkste puntje van Noorwegen dood in de kabine van een trekker werd teruggevonden. De Keep had dus minstens 2500 kilometer afgelegd. Opmerkelijk is dat deze bosvogel in een streek werd gevonden waar nauwelijks nog bomen groeien en aan de uiterste noordrand van zijn verspreidingsgebied. Volgens Speek & Speek (1984) is dit de meest noordelijke terugmelding van een in Nederland geringde Keep.

Literatuur

Speek B.J. en G. Speek 1984. Thieme's VogeltrekAtlas. Thieme, Zutphen.

*Jo van der Coelen, Herbenusstraat 144,
6211 RH Maastricht
Ran Schols, Dr. Nolenslaan 85-I,
6136 GK Sittard*

BIJZONDERE WAARNEMINGEN

VEEL OOIEVAARS IN HET NAJAAR 1991

Ooievaars *Ciconia ciconia* zijn vogels die veel mensen tot de verbeelding spreken. Waarnemingen van Ooievaars gaan doorgaans gepaard met veel publiciteit, zelfs als het om slechts enkele exemplaren gaat. In het najaar van 1991 stonden dan ook meerdere malen berichten over rustende en fouragerende Ooievaars in de regionale dagbladen (onder andere Eindhovens Dagblad en De Limburger).

Opmerkelijk is echter de waarneming van een groep van 74, in zuidelijke richting trekkende, Ooievaars op 12 augustus 1991 te Budel (Noord-Brabant). Enkele dagen later, 21 augustus 1991, werd in de buurgemeente Maarheeze een groep van 32 vogels waargenomen die de nacht had doorgebracht in het agrarisch gebied.

Deze waarnemingen vallen precies in de periode waarin in Nederland relatief veel trekkende Ooievaars worden waargenomen (SOVON, 1987), de

Het aantal trekkende Ooievaars in augustus 1991 was uitzonderlijk (foto: F. Schepers)

maanden augustus en september. De groeps-grootte, met name de groep van 74 exemplaren, is echter zeer uitzonderlijk.

In Limburg wordt de Ooievaar hoofdzakelijk solitair of in paren doortrekkend waargenomen. Ganzvles *et al.* (1985) vermelden als uitzonderlijk grote groepen de waarneming van 24 exemplaren te Schinnen, de waarneming van 20-24 exemplaren te Epen, beide in 1979 en de waarneming van 26 exemplaren in Roermond in 1912 ! Als meer recente waarneming kan worden toegevoegd een waarneming van 35 exemplaren te Ospel op 6 september 1988 (VWG "de Peel", 1988). Groepen Ooievaars van 10-40 exemplaren kunnen ook in de rest van Nederland worden waargenomen (bron: meerdere Nederlandse streekavifauna's). Meestal blijft het aantal echter beperkt tot één of enkele exemplaren. In Drenthe bijvoorbeeld werden in de periode 1960-1980 zeker 600 Ooievaars waargenomen. De groeps-grootte lag tussen de 1-33 exemplaren; 1 ex. (61%), 2-5 ex. (31%), 6-10 ex. (4%), 11-25 ex. (3%) en 26-33 ex. (1%). Opvallend gegeven hierbij is dat de grootste groepen steeds in

augustus werden waargenomen (van Dijk & van Os, 1982). Toch is de groep van 74 exemplaren niet de grootste groep die de laatste decennia in Nederland is waargenomen. Hayman *et al.* (1983) maken melding van een groep van 200 exemplaren die in 1978 in Reutum (Overijssel) werd waargenomen.

Waarnemingen van Ooievaars, zowel solitaire als groepen, kunnen in het kader van het BSP-niet broedvogels van SOVON worden doorgegeven aan de desbetreffende districtscoördinator, waar u ook voor meer informatie terecht kunt.

Literatuur

- Dijk AJ van & BLJ van Os, 1982. Vogels van Drenthe. Van Gorcum, Assen.
- Ganzvles W, F Hustings, F Schepers, J Ummels & W Vergoossen, 1985. Vogels in Limburg. Natuurhistorisch Genootschap Limburg, Maastricht, reeks XXXV, aflevering 5-15.
- Hayman P, DA Jonkers & P van Zalinge, 1983. Ooievaars in Nederland. Grasduinen/Oberon, Haarlem.
- SOVON, 1987. Atlas van de Nederlandse Vogels. Arnhem Vogelwerkgroep "de Peel", 1988. Mededelingsblad, november.

Wil Beeren, Kardinaal de Jongstraat 10, 6021 VX Budel (SOVON DC District 16, Oost-Brabant).

SOVON IN DE REGIO

HET BIJZONDERE SOORTEN PROJECT NIET-BROEDVOGELS IN DISTRICT 17: NOORD-LIMBURG

Het is al weer bijna twee jaar geleden dat SOVON met het Bijzondere Soorten Project voor niet-broedvogels is gestart. Een project waaraan iedere vogelaar kan en eigenlijk zou moeten deelnemen. Deelnemers aan het BSP-nb, zoals het vaak wordt afgekort, hoeven voor dit project namelijk niet speciaal het veld in te gaan. Er is geen verplichting, geen inventarisatiemethode, geen gebiedsgrens en dergelijke. Kortom iedere vogelaar kan overal en op ieder tijdstip van de dag, zelfs van het jaar, aan het project meedoen. Dit kan door simpelweg waarnemingen van 58, door SOVON en DBA (Dutch Birding Association) geselecteerde, soorten door te geven aan de districtscoördinatoren. Het doel van het BSP-nb is om een zo groot en betrouwbaar mogelijk waarnemingenbestand op te bouwen van de zeldzamere niet-broedvogels, zodat op verantwoorde wijze het voorkomen van betreffende vogelsoorten kan worden gevolgd.

Resultaten

In landelijk opzicht valt het aantal waarnemingen en dus de deelname aan het BSP-nb in Noord-Limburg nog wat tegen. Vanaf 1 januari 1989 tot en met 25 oktober 1991 zijn er in Noord-Limburg 478 waarnemingen ingestuurd; 1989: 121, 1990: 223 en 1991: 134. Het landelijke waarnemingenbestand bevat reeds meer dan 15.000 waarnemingen verdeeld over 19 districten (SOVON-nieuws, 1991, nr 3).

In Noord-Limburg is er een aantal kerngebieden waar veel waarnemingen worden verricht. Hetzij door één persoon, bijvoorbeeld de omgeving van Steijl (Tegelen), of door meerdere personen zoals de Groote Peel, de Hamert, de Meinweg en natuurlijk het Middenlimburgs plasseengebied. In totaal zijn uit 101 kwartblokken gegevens ontvangen. Het maximaal aantal waarnemingen in een kwartblok ligt nu op 40 en komt op naam van de Meinweg. De Hamert en de omgeving van Steijl zijn goede

Soort	1989 Aantal		1990 Aantal		1991 Aantal	
	wrn.	ex.	wrn.	ex.	wrn.	ex.
Buidelmees	1	3	1	7	2	4
Casarca	-	-	18	27	13	13
Draaihals	2	2	2	2	1	1
Duinpieper	1	1	1	1	-	-
Europese Kanarie	1	2	17	22	-	-
Geelpootmeeuw	5	5	1	1	2	2
Grauwe Kiekendief	-	-	1	1	-	-
Grauwe Klauwier	2	2	2	4	-	-
Ijsduiker	2	2	-	-	-	-
Ijsvogel	16	20	34	41	11	11
Klapekster	29	36	33	38	24	29
Kleine Vliegenvanger	-	-	1	1	-	-
Kleine Zilverreiger	-	-	-	-	1	1
Kraanvogel	14	873	25	596	18	3249
Krooneend	2	2	1	1	2	3
Kwak	1	1	-	-	-	-
Ooievaar	4	10	3	4	4	4
Ortolaan	-	-	7	12	1	2
Pestvogel	-	-	-	-	1	20
Raaf	-	-	4	4	-	-
Rode Wouw	7	10	26	37	20	25
Roodpootvalk	2	2	1	1	1	1
Slechtvalk	6	7	2	2	3	5
Smelleken	4	4	17	17	4	4
Sneeuwgors	-	-	1	1	2	2
Temmincks strandloper	-	-	-	-	1	1
Velduil	2	2	4	4	3	3
Visarend	15	16	8	8	11	13
Zwarte Ooievaar	1	1	4	15	4	8
Zwarte Wouw	4	4	9	9	2	2
Zwartkopmeeuw	-	-	-	-	2	3
Totaal	121		223		134	

Tabel 1: Waarnemingen BSP-nb district 17 (Noord-Limburg), 1989-1991 (stand per 25 oktober 1991)

tweede en derde met respectievelijk 35 en 31 waarnemingen. Dit lijkt overigens veel, maar het is mijns inziens slechts een zeer klein deel van het totaal aantal waarnemingen wat menig vogelaar in de notatieblokken heeft staan. Er wordt immers heel wat gevogeld in Noord-Limburg!

Waargenomen soorten

Van de in totaal 58 soorten die op de lijst van het BSP-nb voorkomen zijn er tot nu toe 31 waargeno-

men in Noord-Limburg. Wat in deze tabel natuurlijk direct opvalt is het grote aantal Kraanvogels dat in 1991 is waargenomen. Door aanhoudende oostenwind begin maart zijn duizenden Kraanvogels westwaarts gedreven waardoor de vogels onder andere in Limburg veelvuldig zijn opgemerkt en ook zijn doorgegeven. De dag met de meeste Kraanvogels was 6 maart 1991. Opvallend is ook de terugval in het aantal ijsvogelwaarnemingen in 1991. De korte maar hevige koudeperiode in februari is waarschijnlijk voor veel Ijsvogels fataal

geweest. Ook landelijk is deze trend waarneembaar (SOVON-Nieuws 1991, nr 3). Voorts zijn waarnemingen van zeldzaamheden als Ijsduiker, Kleine Vliegenvanger, Roodpootvalk, Kwak en Kleine Zilverreiger blikvangers waar ieder vogelkijkend individu naar uitziet.

Het is in dit stadium van het project nog niet mogelijk conclusies te verbinden aan het veelvuldig optreden of juist achterwege blijven van waarnemingen. De tabel moet daarom alleen worden gezien als een voorlopige opsomming van, niet-temin leuke, resultaten.

Het vervolg

Zoals bovenstaande gegevens duidelijk maken behoeft het waarnemingenbestand van Noord-Limburg nodig aanvullingen. In tabel 2 staat immers een aantal soorten waarvan we zeker weten dat ze de laatste twee jaren in Noord-Limburg zijn waargenomen, maar nog niet in het BSP-nb archief voorkomen. Bij deze een oproep aan iedereen die nog geen gegevens heeft opgestuurd, informatie wil of vragen heeft. Sla notatieblokken open bij 1 januari 1989, kruip in de pen, vul formulieren in of bel naar de districtscoördinator voor meer informatie. Kortom neem deel aan het BSP-nb in Limburg! Het project heeft alleen kans van slagen als iedere vogelaar, beginnend of geroutineerd, aan het project deelneemt.

Bij deze tevens een woord van dank aan alle personen die al wel gegevens hebben opgestuurd. Zonder jullie was dit overzicht er niet geweest, ga zo door.

De Kleine Zilverreiger siert de lijst van het BSP-nb in Noord-Limburg (foto: A.C. Zwaga)

*Coördinator district 17 (Noord-Limburg):
Ernest van Asseldonk, Antwoordnummer 3008,
6070 ZX Swalmen*

*Coördinator district 18 (Zuid-Limburg):
Frans Schepers, Antwoordnummer 1506, 6130
WB Sittard*

VERSCHENEN RAPPORTEN EN VERSLAGEN

BROEDVOGELS VAN SAVELSBOS EN BUNDERBOS IN 1990

Auteur: F. Hustings.

Verschenen als SOVON-rapport 1990/13, in opdracht van Staatsbosbeheer, 127 pp. Te bestellen bij SOVON te Beek-Ubbergen, Rijksweg 178 door overmaking van f 11,- (incl. porto) op giro 2905988 t.n.v. SOVON of banknr. 10.51.17.056 (RABO).

Het is jammer dat bovenstaande titel de inhoud van het 127 pagina's tellende rapport niet dekt. Dit rapport van Fred Hustings biedt namelijk zoveel meer.

Op bijzonder heldere en boeiende wijze wordt uit

de doeken gedaan hoe de vogelwereld van deze twee prachtige Zuidlimburgse hellingbossen eruit ziet. Na inleiding en gebiedsbeschrijving (inclusief een beschrijving van bodem, vegetatie en waterhuishouding) wordt de onderzoeksmethode besproken. Hierin komen uiteraard doelstelling, inventarisatiemethode en weersomstandigheden aan bod. De inventarisatie werd uitgevoerd in vijf volledige rondes, dat wil zeggen de gebieden werden vijfmaal volledig bezocht. De aldus verkregen resultaten liegen er niet om.

Het eerst wat ik doe, als ik zo'n rapport in handen heb, is in de resultaten snuffelen. En in dit geval ben ik meteen op zoek gegaan naar de negatieve resultaten. Wat is het geval? Als inwoner van een nieuwbouwwijk, gelegen op slechts één kilometer

afstand van de noordrand van het Savelsbos, bezoek ik zo af en toe dit bosgebied. Wat mij dan opvalt is de afwezigheid van bepaalde soorten als Zwarte Specht, Houtsnip, Boompieper en Goudvink. Het deed mij dan ook plezier te lezen dat Fred Husting deze soorten eveneens niet heeft aangetroffen in het noordelijke deel. Dat Nachtegaal, Kauw en Bonte Vliegenvanger ontbreken is geen verrassing aangezien deze soorten in zuidwestelijk Zuid-Limburg nergens in de hellingbossen broeden.

De kracht van de twee hellingbossen ligt in de enorme dichtheden van Glanskop, Grauwe Vliegenvanger, Boomklever en Appelvink. De resultaten worden vergeleken met inventarisaties van onder andere gebieden als de Boswachterij Vaals, Onderste en Bovenste Bos bij Epen, Colmonderbos en Eijserbos bij Wittem. Na bespreking van de dichtheden per bostype volgt de uitgebreide soortbespreking. Bij deze soortbespreking wordt een schatting gegeven van de Nederlandse en Zuidlimburgse populatie. Het voorkomen in het Savelsbos en Bunderbos wordt uitvoerig behandeld en soms gerelateerd aan andere onderzochte bosgebieden in Zuid-Limburg.

Aan het eind van het rapport worden enkele suggesties voor het beheer gegeven. Overigens is dit ook het doel waarom Staatsbosbeheer deze inventarisatie door SOVON heeft laten uitvoeren: men wil de vogelgegevens gebruiken bij het beheer van de bossen. Vroeger bestond het beheer van deze bossen uit hakhoutbeheer, tegenwoordig is het min of meer niks doen (of een zeer extensief beheer). Voor de geroemde hellingbosflora (welke bestond bij de gratie van dit opgegeven hakhoutbeheer) is dit niets doen desastreus. Fred Hustings houdt een pleidooi om bij het hellingbosbeheer niet alleen rekening te houden met de flora; een tot nog toe onbelicht punt. Immers, oude bossen met een rijke structuur zijn veel vogelrijker dan jonge hakhoutbossen.

Verspreidingskaarten van de geïnventariseerde vogels alsmede van enkele zoogdieren completeren dit interessante rapport.

Na het lezen van dit rapport, was voor mij de vraag: "Fred, wanneer doe je de hellingbossen van het Geul- en Gulpdal?".

Walter van der Coelen

De hoge dichtheden van de Appelvink in het Savels- en Bunderbos zijn karakteristiek voor deze rijke Zuidlimburgse hellingbossen (foto: A.C. Zwaga)

DE BROEDVOGELS VAN HET NOORDELIJK PEELGEBIED

Auteurs: R. Schols & F. Schepers, m.m.v. B. van Noorden. Uitgave Provincie Limburg, rapport, 201 pag. in de reeks "Avifaunakartering Limburg". Te bestellen bij bibliotheek van de provincie Limburg, postbus 5700, 6202 MA Maastricht. Prijs f 28,50 incl. porto.

Grootschalig, door de overheid georganiseerd broedvogelonderzoek is in Limburg pas laat op gang gekomen. Terwijl provincies als Drenthe, Noord-Brabant, Noord- en Zuid-Holland al vanaf de jaren zeventig of begin jaren tachtig bezig waren de avifaunistische waarden in kaart te brengen middels systematisch en vlakdekkend onderzoek, viel er op dit terrein in Limburg niets tot vrijwel niets te melden. Omdat het broedvogelonderzoek door amateurs nogal ongeorganiseerd, kleinschalig en fragmentarisch plaatsvond, bood dit geen compensatie voor de vrij lakse houding van de Limburgse overheid. Het ontbreken van een deugdelijk provinciaal broedvogeloverzicht was dan ook een van de redenen waarom het in 1985 verschenen boek "Vogels in Limburg" geen Avifauna in traditionele zin was, een foutieve (want volledigheid suggererende) titel droeg en beter "Een verzameling opstellen over vogels in Limburg" had kunnen heten (iets waarvan enkele samenstellers zich overigens wel degelijk bewust waren). Recent is daar gelukkig verbetering gekomen en is een begin gemaakt om de achterstand in te halen. Na karteringen in Zuid-Limburg door NMF Limburg (Mergelland-Oost in 1986, Centraal Plateau in 1987), waarover helaas alleen intern gerapporteerd werd, is de provincie Limburg in 1990 gestart met een project dat de hoopgevende

titel "Avifaunakartering Limburg" draagt. Als eerste werd het oog gericht op het noordelijk Peelgebied, globaal het gebied tussen de Brabants-Limburgse grens, de Maas en de autoweg Venlo-Helmond. Het 36.000 ha metende gebied werd op de inmiddels uit andere provincies bekende wijze onder de loep genomen: een ploeg ervaren en gemotiveerde tellers (in dit geval zeven personen met enige ondersteuning van vrijwilligers) werkt vanuit een centrale uitvalsbasis in de loop van het broedseizoen een groot aantal telgebieden in hun geheel op systematische wijze af. De 106 gebieden zijn minstens drie maal bezocht, volgens huidige normen wat mager, maar voor het door de provincie gestelde doel ("het verkrijgen van een integraal, actueel en op provinciaal gebruik toegesneden avifaunistisch overzicht") ongetwijfeld voldoende. De wat schaarsere zijn kwantitatief onderzocht, de algemene kwalitatief. Gunstige weersomstandigheden veraangenaamden het veldwerk in 1990.

Minder aangenaam zal veelal de aanblik van het landschap zijn geweest. In Noord-Limburg (net als in oostelijk Noord-brabant) zijn de gevolgen van de industriële landbouw in afschrikkende gedaante zichtbaar. In het door intensieve varkens- en melkveehouderij gedomineerde noordelijke Peelgebied doet de aaneenschakeling van maïsvelden, steriele grasmatten en bio-boerderijen pijn aan de ogen en worden de neusgaten in het voorjaar vrijwel voortdurend geteisterd door een penetrante gierlucht. De hoogveenrestanten, bossen, beekdalen en andere natuurgebieden staan onder zware druk en lijden onder verbossing, verdroging, verzuring en dies wat meer zij.

Het eerste dat bij lezing van het 200 pagina's dikke, verzorgd uitziende rapport opvalt, is dat de avifauna een sterk verarmde indruk maakt. Recencent, toch niet stokoud en zeker niet goed bekend in het onderzochte gebied, kan zich Woudaapje, Bruine Kiekendief, Korhoen, Tureluur, Visdief, Zwarte Stern, Grote Karekiet, Rietzanger, Snor en Grauwe Klauwier helder voor de geest halen; soorten die 15-20 jaar geleden nog tot de broedvogels behoorden maar in 1990 niet meer. En waar zijn al die baltsende Tapuiten in de Mariapeel gebleven? Roerdomp (slechts één paar, waarvan het nest bovendien werd verstoord door weidend vee, nota bene in een ven!), Zomertaling, Watersnip, Nachtzwaluw, Paapje en Grauwe Gors staan op de nominatie te verdwijnen. Liederen die het noordelijk Peelgebied en haar avifauna enkele decennia geleden goed gekend hebben, zullen dit rapport niet zonder bitterheid of weemoed lezen.

Opmerkelijk genoeg blijken delen van het agrarisch gebied voor een aantal soorten toch van belang te zijn. De laatste (mogelijk) levensvatbare populatie Ortolanen (18-20 paren) van Nederland huist in de omgeving van Grubbenvorst. Dat hier tientallen Boomleeuweriken in cultuurland broeden, in ons land een vrijwel onbekend

fenomeen, geeft aan dat dit gebied een ornithologisch juweel is dat de grootst mogelijke zorg verdient. Hier en daar komen nog kleine concentraties Grutto's voor, en is het in het licht van de voor vogels rampzalige agrarische bedrijfsvoering eigenlijk onbegrijpelijk dat er relatief veel Geelgorzen en Grasmussen voorkomen. Roodborsttapuiten daarentegen hebben zich uit het agrarisch gebied teruggetrokken en komen vrijwel uitsluitend in natuurterreinen voor. Bosrietzangers zijn in het Maasdal plaatselijk algemeen maar ontbreken elders over grote oppervlakten.

Voor een geboren Zuidlimburger is het natuurlijk onweerstaanbaar om vergelijkingen te maken. Zo zijn de aantallen Boomklevers, Glanskoppen, Fluiters en Appelvinken in het noordelijk Peelgebied erg laag, wat op het vrijwel ontbreken van rijk loofbos terug te voeren is. Dat er op 6000 ha bos naar schatting slechts 700-800 territoria van Grauwe Vliegenvangers werden aangetroffen, maakt op recencent die in 1990 in Savelsbos en Bunderbos (508 ha) 295 territoria van deze soort vaststelde, evenmin een uitbundige indruk. De Houtsnip is er een pure zeldzaamheid en de Groene Specht een schaars beest. De dichtheden die Tortelduif, Gekraagde Roodstaart, Nachtegaal en Wielewaal in het noordelijk Peelgebied bereiken zijn daarentegen vele malen hoger dan die in Zuid-Limburg. Ook de Bonte Vliegenvanger komt er, aansluitend op de min of meer gesloten verspreiding in Midden- en Oost-Nederland, veel meer voor terwijl omgekeerd Putter en Vuurgoudhaantje in het zuiden weer veel talrijker zijn.

Zo zal ieder die het goed leesbare en degelijke rapport doorwerkt al snel op interessante zaken stuiten. De gewone vogelaar zal er met plezier in snuffelen (neem alleen al die 80-90 Blauwborsten in de Mariapeel) en beleidsbepalende personen zullen hoofdstuk 7, waarin de per ecologische groep meest belangrijke gebieden worden aangewezen, hopelijk snel van buiten kennen. De aantalsschattingen die enkele jaren geleden van Limburgse broedvogels zijn gemaakt (waaraan overigens abusievelijk wordt gerefereerd als Hustings & Schepers, ongepubl; het moet zijn Hustings, Post & Schepers, ongepubl.) moeten inmiddels worden aangepast, zo heeft (ook) dit rapport duidelijk gemaakt.

Het is een uitermate goede zaak dat de blinde plekken op de ornithologische kaart van Limburg snel verdwijnen en het is te hopen dat de rest van de provincie op dezelfde wijze als het noordelijk Peelgebied onderhanden zal worden genomen (in 1991 is het zuidelijk Peelgebied onderzocht). Wanneer de resultaten per deelgebied op dezelfde wijze worden samengevat als die in het onderhavige rapport en uiteindelijk een provinciedekkend broedvogeloverzicht wordt gemaakt, zal de achterstand die in Limburg bestaat op het gebied van grootschalige avifaunakartering, eindelijk zijn weg-gewerkt.

Fred Hustings

LIMBURGSE VOGELS

Jaargang 2, nr. 4, 1991.

ARTIKELEN

- 88 Redactioneel
- 89 Kraanvogelpleisterplaatsen in Limburg in de jaren 1950-1990 (*Henk Wessels*)
- 97 Biotoopeisen van de Ortolaan op de Hooge Heide, Grubbenvorst (*Carlo van Seggelen*)
- 109 Interessante terugmeldingen II (*Jo van de Coelen & Ran Schols*)

BIJZONDERE WAARNEMINGEN

- 111 Veel Ooievaars in het najaar 1991 (*Wil Beeren*)

SOVON IN DE REGIO

- 112 Het Bijzondere Soorten Project voor niet-broedvogels in district 17: Noord-Limburg (*Ernest van Asseldonk*)

VERSCHENEN RAPPORTEN EN VERSLAGEN

- 114 Broedvogels van Savelsbos en Bunderbos in 1990 (*Walter van der Coelen*)
- 115 De broedvogels van het Noordelijk Peelgebied (*Fred Hustings*)